

BIJLAGEN

Bijlage 1.1 Voorouders Herman Derk Louwes

Overgrootouders Herman Derk Louwes:

L. Louwes x G. Alingh Winsingh H.J. Zijlma x H. Hopma H. Tonkes x W. Sierts W.L. Dijkhuis x H. Beukema
(1796-1827) (1797-1836) (1799-1862) (1800-1878) (1786-1858) (1792-1835) (1804-1893) (1810-1876)

Grootouders Herman Derk Louwes:

Stephanus Louwes x Henriëtte Zijlma.
(1824-1902) 1852 (1828-1913)

H. Franssens Tonkes x Aaltje Dijkhuis (1869 x met D.R. Mansholt)
(1825-1864) 1855 (1834-1915)

Ouders Herman Derk Louwes:

Hendrik Jan Louwes x
(1861-1939) 1888

Wiepke Tonkes
(1862-1939)

Stephan Louwe Louwes
(1889-1953)

Herman Derk Louwes
(1893-1960)

Gegevens ontleend aan de gemeente De Marne; Van Weerden, *De Westpolder*, 271, 278, 283, 295; Tonkes, *Het nageslacht van Tonko Ayolts en Eetje Eenjes*, 49-50, 156.

Bijlage 1.2 Families Louwes en Mansholt

W.L. Dijkhuis (1804-1893) x H. Beukema (1810-1876)

1.1855: H. Franssens Tonkes (1825-1864) x AALTJE DIJKHUIS (1834-1915) x 2. 1869: Derk Roelfs Mansholt (1842-1921)

o.a. W. Tonkes (1862-1939)

o.a. L.H. Mansholt (1875-1945) en **Th. W.S. Mansholt (1879-1956)**

x 1888

x 1906

H.J. Louwes (1861-1930)

W. Andreae (1874-1966)

S.L.Louwes (1889-1953) **H.D. Louwes (1893-1960)**

o.a. **S.L. Mansholt (1908-1996)**

x 1914

x 1920

x 1938

Z.A. Westerhuis (geb. 1891) K.S. Spiets (geb. 1893) H.J. Postel (geb. 1913)

Uit bovenstaande blijkt dat S.L. Louwes, H.D. Louwes en Sicco L. Mansholt dezelfde grootmoeder hebben: Aaltje Dijkhuis

De vetgedrukte namen betreffen personen die een belangrijke rol speelden in het landbouwhuishoudonderwijs (Th. Mansholt), de landbouwcrisisorganisaties en de voedselvoorziening (S.L. Louwes), het landbouworganisatiewezen (H.D. Louwes), de landbouwpolitiek in Nederland en in Europa (S.L. Mansholt)

Naar J.S. van Weerden, *De Westpolder*, 261, 262, 278, 295, *Gedenkboek Nijverheid 1991 Deel II Boerderijen in de Marne en hun bewoners* 299 en *Agrarisch Dagblad*, 4 juli 1996

Bijlage 2.1 Overzicht van het aantal leden van de landbouworganisaties¹

	1905		1919		1920	
Landbouw- Maatschap- Pijen	32.301	(32%)	68.002	(34%)	70.045	(36%)
Nederlandse Boerenbond	42.865	(43%)	83.849	(42%)	81.364	(42%)
CBTB	-	-	-	-	4.201	(2%)
zelfst. dorpsver.	25.162	(25%)	45.769	(23%)	39.893	(20%)
Totaal	100.328	(100%)	197.620	(99%)	195.503	(100%)

1. *Verlagen en Mededeelingen 1905, 1919, 1920*, 'Lijst van officiële Personen, Instellingen en Vereenigingen op Land- en Tuinbouwgebied.'

Bijlage 2.2. Gespecificeerd overzicht van het aantal leden van de landbouworganisaties per provincie¹

		Gr.	Fr.	Dr.	Ov.	Ge.	Ut.	N.H.	Z.H.	Ze.	N.Br.	Li.	Totaal
1905	LBM	3.324	4.140	2.476	1.979	4.115	1.489	3.871	5.971	2.566	2.370	-	32.301
	NBB	-	-	-	2.087	5.471	312	2.000	600	1.150	18,523	12.922	43.065
1919	LBM	8.575	6.828	9.339	9.831	8.157	2.110	5.477	7.615	8.056	2.014	-	68.002
	NBB	-	405	37	3.054	12.075	3.571	4.938	3.657	874	35.730	19.508	83.849
	LBM	7.752	7.128	11.259	9.911	8.426	2.345	5.440	7.858	8.097	1.829	-	70.045
1920	NBB	62	560	62	4.100	11.276	3.620	4.492	3.634	1.118	34.894	17.546	81.364
	CBTB	536	397	126	375	549	96	997	650	116	-	-	3.842

Aantal leden van de zelfstandige dorpsverenigingen

	Gr.	Fr.	Dr.	Ov.	Ge.	Ut.	N.H.	Z.H.	Ze.	N.B.	Li.	Totaal
1905	3.527	629	4.846	3.188	3.702	180	2.068	1.223	3.479	2.108	212	25.162
1919	2.363	8.492	7.682	5.741	6.248	2.576	2.740	3.352	4.560	1.983	29	45.769
1920	2.597	5.245	5.365	5.525	5.994	2.164	2.569	3.451	4.926	1.941	116	39.893

1. *Verslagen en Mededeelingen 1905, 1919, 1920* 'Lijst van officiële personen, instellingen en Verenigingen op Land- en Tuinbouwgebied'.

Bijlage 2.3 Overzicht van het aantal leden van de landarbeidersorganisaties van 1896-1920

1896	800				
1899	950				
1900	1.375				
1905	4.622				
1914	10.371				
1918	20.120				
1919	27.201				
1920	40.322	arbeiders werkzaam in de landbouw:	424.550	Percentage georganiseerd:	8.9
		arbeiders werkzaam in de industrie:	804.150	Percentage georganiseerd:	41.1

LANDARBEIDERS, GEORGANISEERD NAAR DE DIVERSE STROMINGEN IN 1914 EN 1920

	1914		1920	
Modern (socialistisch)	4.327	(42%)	16.975	(42%)
Christelijk-Protestant	504	(5%)	8.252	(21%)
Rooms-Katholiek	2.035	(20%)	11.530	(29%)
Diverse	3.505	(34%)	3.565	(9%)
Totaal	10.371	(101%)	40.322	(101%)

Bron: Hilgenga, *40 Jaren Nederlandse landarbeidersbond*, 135-136.

Bijlage 3.1 Overzicht van het aantal leden van de landbouworganisaties¹

	1921	1928	1932	1933	1936	1940
LBM'en	68.886 (37%)	57.379 (34%)	54.429 (30%)	53.983 (28%)	54.149 (27%)	53.136 (26%)
KNBTB	76.839 (41%)	72.969 (44%)	77.130 (43%)	77.667 (40%)	72.275 (37%)	74.377 (36%)
CBTB	4.842 (3%)	2.939 (2%)	8.091 (4%)	9.286 (5%)	14.961 (8%)	18.855 (9%)
L en M	-	-	-	15.374 (8%)	19.003 (10%)	20.624 (10%)
Zelfst.ver.	36.742 (20%)	33.035 (20%)	40.206 (22%)	38.788 (20%)	37.348 (19%)	39.577 (19%)
Totaal	187.309 (101%)	166.322 (100%)	179.856 (99%)	195.098 (101%)	197.736 (101%)	206.569 (100%)

LBM'en: Landbouwmaatschappijen
Zelfst.ver.: zelfstandige dorpsverenigingen

1. *Verslagen en Mededeelingen 1921, 1928, 1932, 1933, 1936, 1940*: 'Lijst van officiële personen'

Bijlage 3.2 Overzicht van het aantal leden van de landbouworganisaties in de provincie Groningen¹

	1921		1928		1932		1933		1936		1940	
GLM	3.773	(35%)	3.580	(38%)	3938	(40%)	3.824	(29%)	3.475	(25%)	3.462	(23%)
VBB	2.766	(26%)	2.230	(24%)	2.094	(21%)	2.058	(16%)	1.952	(14%)	1.954	(13%)
FZW	1.105	(10%)	805	(9%)	460	(5%)	612	(5%)	612	(4%)	792	(5%)
MLNW	276	(3%)	198	(2%)	175	(2%)	175	(1%)	150	(1%)	470	(3%)
GBB	-	-	-	-	-	-	3.142	(24%)	3.785	(27%)	4.023	(27%)
CBTB	595	(5%)	181	(2%)	544	(5%)	481	(4%)	1.031	(7%)	1.572	(11%)
ABTB	63	(1%)	-	-	117	(1%)	186	(1%)	203	(1%)	170	(1%)
zelfst. dorpsver.	2.201	(20%)	2.353	(25%)	2.641	(26%)	2.505	(19%)	2.616	(19%)	2.438	(16%)
totaal	10.779	(100%)	9.347	(100%)	9.969	(100%)	12.983	(99%)	13.824	(98%)	14.881	(99%)

1. *Verlagen en Mededeelingen 1921, 1928, 1932, 1933, 1936, 1940: 'Lijst van officiële personen'*

Bijlage 3.3 Overzicht van het aantal leden van de landarbeidersbonden 1920-1940¹

	NBAL	NCLB	St. Deusdedit	totaal
1921	13.698 (39%)	10.000 (29%)	11.160 (32%)	34.858 (100%)
1924	5.073 (31%)	4.572 (28%)	6.467 (40%)	16.112 (99%)
1927	6.828 (34%)	5.700 (28%)	7.666 (38%)	20.194 (100%)
1930	15.125 (44%)	8.672 (25%)	10.246 (30%)	34.043 (99%)
1932	23.304 (42%)	16.870 (30%)	15.387 (28%)	55.561 (100%)
1934	34.122 (42%)	27.170 (33%)	20.193 (25%)	81.485 (100%)
1936	32.235 (42%)	26.898 (35%)	17.833 (23%)	76.966 (100%)
1938	28.943 (40%)	25.610 (36%)	17.182 (24%)	71.735 (100%)
1940	29.960 (41%)	24.743 (34%)	17.961 (25%)	72.664 (100%)

1. *Verslagen en Mededeelingen 1921, 1924, 1927, 1930, 1932, 1934, 1936, 1938, 1940: 'Lijst van officiële personen'*

Bijlage 3.4 Overzicht van het aantal leden van de landarbeidersbonden 1920-1940 in de provincie Groningen¹

	NBAL	NCLB	St. Deusdedit	totaal
1921	4.333	??	134	??
1924	1.279	??	103	??
1927	1.812 (60%)	1.033 (34%)	168 (6%)	3.013 (100%)
1930	5.049 (71%)	1.894 (27%)	167 (2%)	7.110 (100%)
1932	6.164 (60%)	3.868 (38%)	241 (2%)	10.273 (100%)
1934	7.114 (58%)	4.990 (40%)	223 (2%)	12.327 (100%)
1936	6.714 (57%)	4.847 (41%)	223 (2%)	11.784 (100%)
1938	5.899 (56%)	4.385 (42%)	186 (2%)	10.470 (100%)
1940	6.629 (60%)	4.143 (38%)	236 (2%)	11.008 (100%)

1. *Verslagen en Mededeelingen 1921, 1924, 1927, 1930, 1932, 1934, 1936, 1938, 1940: 'Lijst van officiële personen'*

Bijlage 3.5 Overzicht van afgesloten cao's in 1938¹

Landarbeidersorganisaties		NBAL	NCLB	St. Deusdedit			
Wergeversorganisaties					subtotalen		totaal
Groningen:	algemeen	24	30	1	55		
	prot.-chr.	8	11	-		19	74
	kath.	-	-	-		-	
Friesland:	algemeen	-	36	-	36		
	prot.chr.	-	21	-		21	62
	kath.	-	5	-		5	
Drenthe	algemeen	8	38	2	48		
	prot.-chr.	-	14	-		14	64
	kath.	-	2	-		2	
Overijs.	algemeen	3	5	-	8		
	prot.-chr.	-	6	-		6	24
	kath.	-	4	6		10	
Gelderl.	algemeen	-	12	-	12		
	prot.-chr.	-	10	-		10	38
	kath.	-	13	3		16	
							304

		Landarbeidersorganisaties				St. Deusdedit	subtotalen	totaal
		NBAL		NCLB				
Werkgeversorganisaties								
Utrecht	algemeen	-	2	-		2		
	prot.-chr.	-		4	1		5	13
	kath.	-	4	2			6	
N-Holland	algemeen	-	14	3		17		
	prot.-chr.	-	8	5			13	73
	kath.	-	14	29			43	
Z.-Holland	algemeen	7	18	2		27		
	prot.-chr.	-	5	5			10	72
	kath.	-	5	30			35	
Zeeland	algemeen	8	26	1		35		
	prot.-chr.	-	8	-			8	48
	kath.	-	2	3			5	
N.-Brabant	algemeen	6	7	2		15		
	prot.-chr.	-	2	-			2	25
	kath.	-	4	4			8	
								305

		Landarbeidersorganisaties					
		NBAL	NCLB	St. Deusdedit			
Werkgeversorganisaties						subtotalen	totaal
Limburg	prot.-chr.	-	-	-	-		-
	kath.	-	-	-	-		
	-					subtotalen	totaal
subtotalen		64	330	99	totaal 493	255 108 130	493
		(13%)	(67%)	(20%)	(100%)	(52%) (22%) (26%)	(100%) (100%)

1. *Verslagen en Mededeelingen 1938, 'Lijst van officiële personen'*

Bijlage 3.6 Overzicht van de in 1938 afgesloten landbouw-cao's, in verhouding tot de ledentallen drie CLO's (1936)¹

Leden Landbouworganisaties		Werkgeversorganisaties		CAO's	
Landbouwmaatschappijen	54.149 (38%)	algemeen	255	(52%)	
CBTB	14.961 (11%)	protestants-christelijk	108	(22%)	
KNBTB	72.275 (51%)	katholiek	130	(26%)	
			totaal	493	100%)
Totaal	141.385	(100%)			

1. *Verlagen en Mededeelingen 1936 en 1938, 'Lijst van officiële personen'*

Bijlage 5.1 Overzicht van het aantal leden van de boeren- en landarbeidersorganisaties van 1945-1960¹

Jaar	boerenorganisaties			totaal
	CBTB	KNBTB	KNLC	
1946/1947	24.519 (16%)	76.300 (52%)	45.244 (31%)	146.063
1950	31.555 (20%)	73.300 (45%)	56.829 (35%)	161.684
1953	32.437 (20%)	71.669 (44%)	58.000 (36%)	162.106
1956	28.313 (17%)	76.138 (46%)	61.400 (37%)	165.851
1959	28.904 (17%)	75.950 (46%)	61.400 (37%)	166.254

Jaar	landarbeidersorganisaties			totaal
	NBAL	NCLB	St. Deusdedit	
1946/1947	24.098 (40%)	21.640 (36%)	14.466 (24%)	60.204
1950	31.586 (39%)	27.212 (33%)	22.525 (28%)	81.323
1953	38.109 (43%)	28.534 (32%)	22.489 (25%)	89.132
1956	42.193 (44%)	29.257 (30%)	25.327 (26%)	96.777
1959	40.081 (42%)	29.003 (31%)	25.491 (27%)	94.575

¹: *Verslagen over de landbouw in Nederland, 1945-1960*

NOTEN

PROLOOG

1. Geciteerd bij *Groninger Landbouwblad*, 14 oktober 1960. Herdenkingsartikel Mr. J.A. Buurma, secretaris van de Groninger Maatschappij van Landbouw.

INLEIDING

1. Geurts, H.M.L., *Boeren de dupe van het Groene Front? Onderzoek naar de totstandkoming van het besluit tot vrije verhandelbaarheid van melkquota in 1986* (niet-gepubliceerde doctoraal scriptie Universiteit van Amsterdam, 1994).
2. Blom en Talsma (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw*; cf. De Rooy, 'Voorbij de verzuiling?', in: *BMGN*, 116 (2001), 45-57.
3. Van Weerden, *De Westpolder*, 204-205.
4. Gesprek met drs. S.L. Louwes 7 december 1995.
5. H.D. Louwes, 'De Afscheiding in Ulrum 14 oktober 1834 - 14 oktober 1934,' in: *De Vrijheid*, 9 oktober 1934.
6. Archief Groninger Maatschappij van Landbouw (RAG) en, wat betreft de ordening, archief Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond (KNBTB) (1896-1995) (1996). Katholiek Documentatiecentrum Nijmegen 1999.

HOOFDSTUK 1

1. Typering H.D. Louwes door ir. M.A. Geuze. Documentatie ir. A.J. Louwes.
2. H.J. Frietema, 'In memoriam H.D. Louwes', in: *Co-operatie*, oktober 1960.
3. Documentatie ir. A.J. Louwes.
4. Van Sas, 'Nederland: een historisch fenomeen', 56-65. Schuyt, 'Tolerantie en

democratie', 115-133.

5. Broekema, 'Cultuur van isolement naar emancipatie', 553-556.
6. Van Deursen, 'Cultuur in het isolement', 408.
7. De Bruin, *Het ontstaan van de schoolstrijd*, 188-201.
8. Snethlage, *Het leesgezelschap van Leens*, 20.
9. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 84-87. Van Zuthem, 'Heelen en halven', 14-15.
10. De Jong, 'Kerkgeschiedenis', 534-539.
11. Wintle, 'Natievorming, onderwijs en godsdienst', 18.
12. De Jong, 'Kerkgeschiedenis', 534-539.
13. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 84-87.
14. Snethlage, *Het leesgezelschap van Leens*, 20.
15. Aerts, *De Letterheren*, 38.
16. Kloek en Mijnhardt, *1800 Blauwdrukken voor een samenleving*, 100.
17. Snethlage, *Het leesgezelschap van Leens*, 6-12.
18. Broekema, 'Cultuur van isolement naar emancipatie', 555-556.
19. Snethlage, *Het leesgezelschap van Leens*, 30, 95-97.
20. Idem, 30.
21. H.D. Louwes, 'Het platteland en het boek', 76-77.
22. Idem, 77.
23. Snethlage, *Het leesgezelschap van Leens*, 20-33.
24. *De Rederijkerskamer 'Tollens' Hoogezand-Sappemeer 1853-1953*. Archief Louwes doos 28.
25. *De Hogelandster*, 18 juli 1959.
26. Schijve, 'De Kamer', 173.
27. Idem, 173-175.
28. Zaagman, 'Het Groninger platteland van 1800 tot 1900', 26-35.

29. Aerts, *De letterheren*, 104.
30. Idem, 379.
31. Van den Berg, 'Rederijerskamers, een nationale ramp?', 18-19.
32. Romein, *Erflaters van onze beschaving*, 700.
33. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 20.
34. De Jong, 'Kerkgeschiedenis', 537-541.
35. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 80-109.
36. Mönnich, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis, kerk en samenleving', 20-22.
37. Idem, 110-116.
38. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 116.
39. Broekema, 'Cultuur van isolement naar emancipatie', 556-557.
40. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 90-103. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, 129-134.
41. Heering, 'Het vrijzinnig protestantisme op de drempel van een nieuwe tijd (1900-1925)', 95.
42. Schutte, 'Arbeid die geen brood heeft; en de ziel verstikt in smook', 16-17.
43. Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren*, 143.
44. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 90.
45. Aerts, *De Letterheren*, 126-147.
46. *Multatuli en Groningen*, 78.
47. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme', 442-459.
48. *Multatuli en Groningen*, 16 en 79.
49. Stuurman, *Wacht op onze daden*, 128-130.
50. Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, 2-3.
51. Idem, 10.
52. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme', 455.
53. De Haan en Duyvendak, 'De liberale herkomst van de maakbare samenleving', 18-19.
54. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 291-293. Van Tijn, 'Het sociale leven in Nederland 1844-1875', 145.
55. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme', 455.
56. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme, 1848-1940', 457.
57. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme', 455.
58. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme', 457-459.
59. Schroor, 'De wortels van het liberalisme in Groningen', 14-16.
60. Oud en Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, 90.
61. *Multatuli en Groningen*, 23.
62. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme', 460.
63. Taal, *Liberalen en Radicalen*, 36-37.
64. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme', 457-463.
65. Dudink, *Deugdzaam liberalisme*, 42-43.
66. Schroor, 'De wortels van het liberalisme in Groningen', 16-20.
67. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme', 464.
68. Oud, *Het jongste verleden*, deel 1, 15.
69. Taal, *Liberalen en Radicalen*, 506-507.
70. *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* (verder te noemen: BWSN), deel 8, 10.
71. Taal, *Liberalen en Radicalen*, 115.
72. Schroor, 'De wortels van het liberalisme in Groningen', 20-22.
73. Voerman, 'De vrijzinnige partijen tijdens het interbellum', 27.
74. Schroor, 'De wortels van het liberalisme in Groningen', 22.
75. Voerman, 'De vrijzinnige partijen tijdens het interbellum', 48.
76. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme, 1795-1848', 452.
77. Keuning, 'Economische ontwikkelingen', 480-502.
78. Van der Poel, 'De landbouw na 1800', 507-508.
79. Formsma, 'Van patriotisme naar liberalisme, 1795-1848', 452.
80. Addens, *Gedenkboek Groninger*

- Maatschappij van Landbouw 1837-1937* (verder te noemen *GML 1837-1937*), 7-23.
81. Bouman, *Komen en gaan. Vijf generaties in de Groningse Landbouw 1837-1962*, 5-7.
82. Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 237.
83. Addens, *GML 1837-1937*, 14-26.
84. *Gedenkboek Leens 1841-1941*, 156-157.
85. Bruins, 'Waarom "Nieverhaid"', 15-18.
86. *Gedenkboek Leens 1841-1941*, 153-160.
87. Beukema en anderen, *Gedenkboek Nijverheid 1991*, deel 1, 14.
88. Poelstra, *Luiden van een andere beweging*, 99.
89. Addens, *GML 1837-1937*, 14-21.
90. Addens, *De "Vraagpunten"*, 4-5.
91. Addens, *Honderd jaar plattelandleven in Groningen*, 8. Zie ook Saal, *Het boerengezin in Nederland*, 100-103.
92. Saal, *Het boerengezin in Nederland*, 100-102.
93. Bouman, *Bedreigd bestaan*, 17-18.
94. Saal, *Het boerengezin in Nederland*, 248.
95. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 170-180.
96. Bouman, *Bedreigd bestaan*, 17-18. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 171.
97. Sleebe, *In termen van fatsoen*, 33-34.
98. Sneller, 'Anderhalve eeuw in vogelvlucht 1880-1940', 90-92.
99. Bouman, *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw en van de Zeeuwsche Landbouw-Maatschappij*, 305.
100. Van de Ven, *Leefbaar laagland*, 153.
101. Van Weerden, *De Westpolder*, 44.
102. Idem, 80.
103. Idem, 177-178.
104. Idem, 101.
105. Idem, 92-107 en 202.
106. Th. Mansholt over haar vader, z.p. z.j. Archief Louwes doos 60.
107. Krips-van der Laan, *Woord en daad*, 7-12.
- 108.109. Krips-van der Laan, *Woord en daad*, 7. Tonkes, *Het nageslacht van Tonko Ayolts en Eetje Eenjes*, 49.
109. Addens, *GML 1837-1937*, 544 en 550.
- 110.111. Smit, *Het landbouwhuishoudonderwijs in Nederland*, 16-17.
111. Van der Burg, 'Een half miljoen boerinnen in de klas', 13.
112. Th. Mansholt over haar jeugd op Torum, archief Louwes, doos 60.
113. Addens, *GML 1837-1937*, 375-377.
114. Smit, *Het landbouwhuishoudonderwijs in Nederland*, 65-70.
115. *25 jaar landbouwhuishoudonderwijs*, 84.
116. Stuiveling, *Multatuli Volledige werken*, deel 16, 377-379.
117. Van den Bergh, *Multatuli Volledige werken*, deel 20, 385.
118. Mellink, 'Een poging tot democratische coalitievorming', 174-177.
119. Brief D.R. Mansholt aan F.D. Nieuwenhuis 27 november 1880. Archief F.D. Nieuwenhuis.
120. Brief D.R. Mansholt aan F.D. Nieuwenhuis 15 november 1882. Archief F.D. Nieuwenhuis.
121. Brieven D.R. Mansholt aan F.D. Nieuwenhuis van 10 juni 1879 tot 9 september 1891. Archief F.D. Nieuwenhuis.
122. Brief D.R. Mansholt aan F.D. Nieuwenhuis 9 september 1891. Archief F.D. Nieuwenhuis.
123. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894*, 22 en 73.
124. Mellink, 'Van liberalisme naar radicalisme', 464.
125. Krips-van der Laan, *Woord en daad*, 73.
126. Idem, 141.
127. Mellink, 'Een poging tot democratische besluitvorming', 188-189.

128. Th. Mansholt over haar vader, z.p. z.j. Archief Louwes, doos 60.
129. Mellink, 'Een poging tot democratische besluitvorming', 184-192.
130. Krips-van der Laan, *Woord en daad*, 189-191.
131. Addens, *GML 1837-1937*, 539-556.
132. Tonkes, *Het nageslacht van Tonko Ayolts en Eetje Eenjes*, 49.
133. Van Weerden, *De Westpolder*, 271.
134. Kadaster Groningen, deel 411, nr. 35.
135. Kadaster Groningen, deel 451, nr. 55.
136. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910*, 106-117. Gesprek met G.R. Meijer 9 april 2001.
137. Gesprek met ir. H.J. Louwes en ir. A.J. Louwes 26 oktober 1994.
138. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 110.
139. Archief Louwes, doos 16.
140. Duffhues, *Voor een betere toekomst*, 35.
141. Archief Louwes, doos 16.
142. Kadaster Groningen, deel 617, nr. 58.
143. Archief Louwes, doos 16.
144. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 16-17.
145. Addens, *GML 1837-1937*, 560.
146. Van Weerden, *De Westpolder*, 296-297.
147. Archief Rederijkerskamer Asinga Ulrum.
148. Taal, *Liberalen en Radicalen*, 179-181.
149. Mellink, 'Een poging tot democratische besluitvorming', 177-178.
150. Brief H.J. Louwes aan F.D. Nieuwenhuis, 27 september 1891. Archief F.D. Nieuwenhuis.
151. Brief H.J. Louwes aan F.D. Nieuwenhuis, 27 aug. 1891. Archief F.D. Nieuwenhuis.
152. Brief H.J. Louwes aan F.D. Nieuwenhuis, 27 september 1891. Archief F.D. Nieuwenhuis.
153. Idem.
154. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894*, 68-72.
155. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 10.
156. Van Weerden, *De Westpolder*, 297.
157. Archief Louwes, doos 1.
158. Krips-Van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 17.
159. Coster, *Overijssel op het land*, 77.
160. Wiersma, *Herman Derk Louwes, een voorman van de Nederlandse landbouw* (verder te noemen: *Herman Derk Louwes*), 16-24.
161. Archief Louwes, doos 28.
162. De Génestet, *Complete gedichten*, 176, 289 en 273.
163. Blom, "'Het geloof van de radio op Vrijdagavond", Aspecten van de geschiedenis van de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep 1926-1968', 14-27.
164. Heering, 'Het vrijzinnig-protestantisme op de drempel van een nieuwe tijd (1900-1925)', 95.
165. 'Waar Mejuffrouw Mansholt Tante Theda was', in: *Gedenkschrift Theda Mansholt, 28 april 1897 - 7 december 1956*, 3. Archief Louwes doos 18.
166. *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 23 augustus 1940.
167. *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 januari 1947.
168. Idem.
169. Van Weerden, *De Westpolder*, 7.
170. Beukema, *Gedenkboek Nijverheid 1991*, deel 1, 9.
171. Ledenvergadering afd. Leens 28 december 1917. Archief GML 21.7.
172. Aanvulling Van Weerden, *De Westpolder 1960-1976*, 8.
173. Wiersma, *Herman Derk Louwes*, 12-13.
174. Archief Louwes, doos 2.
175. Inleiding H.D. Louwes 14 juli 1954, 'Verheerlijk het verleden niet, sta voor

- het heden', 4-5. Documentatie ir. A.J. Louwes.
176. H.D. Louwes: Feestrede, gehouden bij de herdenking van het 60-jarig bestaan van de school met uitgebreid lager onderwijs te Ulrum. Augustus 1937. Archief Louwes doos 26.
177. Wiersma, *Herman Derk Louwes*, 16.
178. Gesprek met H. Hospers 4 april 1995. Gesprek met drs. S.L. Louwes 28 juni 1996.
179. Addens, *Over de beroepskeuze van kinderen van grotere boeren en van landarbeiders in Friesland en Groningen*, 10-12.
180. Gesprekken met dr. J. de Hoogh (18 januari 1995); C. Egas (21 maart 1995); C.G.A. Mertens (23 maart 1995); IJ. de Boer (13 april 1995); ir. M.A. Geuze (5 juli 1995); W. Jas (29 november 1995); mr. B.W. Biesheuvel (30 mei 1996).
181. Geciteerd bij: De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning*, 163.
182. Wiersma, *Herman Derk Louwes*, 21-22.
183. Gesprek met drs. S.L. Louwes 7 december 1995.
184. Inleiding H.D. Louwes, 'Onze Rijks HBS voor 50 jaar,' april 1957. Archief Louwes, doos 6.
185. H.D. Louwes, *Reisverhaal New York-Rotterdam, 1-9 juli 1949*, Archief Louwes, doos 18.
186. H.J. Frietema, 'In memoriam H.D. Louwes', in: *Co-operatie*, oktober 1960.
187. Archief Louwes, doos 28.
188. Inleiding H.D. Louwes op de landbouwjongerendag: 'De boer en de boerin van morgen', 21 februari 1938 te Fijnaart, in: *Redevoeringen*, 509.
189. Toespraak H.D. Louwes voor de A.V.R.O., z.j. Documentatie ir. A.J. Louwes.
190. Piers, *Wisselend getij*, 16.
191. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 260.
192. H.D. Louwes, 'Het beginsel der Boerenbonden', *De Veldbode* 30 april 1932.
193. Trienekens, 'Tussen ons volk en de honger', 15.
194. Idem.
195. Presentielijsten ledenvergaderingen afdeling Leens 1914-1960. Archief GML 21.12 tot en met 21.16
196. *Gedenkboek Leens 1841-1941*, 172-173.
197. Verslag ledenvergadering afd. Leens 26 februari 1915. Archief GML 21.7.
198. Presentielijst ledenvergadering afd. Leens 26 februari 1915. Archief GML 21.12.
199. Verslag ledenvergadering afd. Leens, 14 april 1916. Archief GML 21.7.
200. Addens, *De "Vraagpunten"*, 110-111.
201. Verslag ledenvergadering afd. Leens, 22 februari 1918. Archief GML 21.7.
202. *Handelingen GML 1917-1918*, 103-111.
203. *Handelingen GML 1918/1919*, 138-149.
204. Verslag ledenvergadering afd. Leens 3 oktober 1919. Archief GML 21.7.
205. *PGRV 1867-1967*, 11-12.
206. Archief Rederijkerskamer Asinga Ulrum.
207. Idem.
208. Toespraak door H.D. Louwes te Ulrum voor de A.V.R.O. in de rubriek 'Voor ons Platteland'; z.j. Documentatie ir. A.J. Louwes.
209. *PGRV 1867-1967*, 13-41.
210. Van den Berg, 'Rederijkerskamers, een nationale ramp?' 11-12.
211. Archief Rederijkerskamer Asinga Ulrum.
212. Archief PGRV.
213. Archief Rederijkerskamer Asinga Ulrum.
214. Archief PGRV.
215. Archief Rederijkerskamer Asinga

Ulrum.
 216. Gesprek met de heer en mevrouw K.P. Wouda te Ulrum 13 november 1996.
 217. *PGRV 1867-1967*, 12-13.
 218. Verslag van het Concours van het Provinciaal Groninger Rederijkersverbond te Winsum op 20 en 21 november 1924. Archief PGRV.
 219. Archief PGRV.
 220. Archief PGRV.
 221. Archief PGRV.
 222. Archief PRGV.
 223. Archief Burgerlijke Stand gemeente Ulrum.
 224. Boerma, Kruizinga en Van der Turk, *Boerderijen in het Halfambt*, 448-449.
 225. Archief Louwes doos 60.
 226. Archief Louwes doos 30.
 227. Gesprek met de dames M. Hamming en D. Kramer-Hamming 14 september 1995.
 228. CBS, *Statistiek van de bedrijfs-grootte en de eigendomsverhoudingen in de landbouw, 1948*, 14-19.

HOOFDSTUK 2

1. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 7.
 2. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 7. Van der Poel, *Heren en boeren*, 158-159.
 3. Roessingh en Schaars, 'De statistieke beschrijving van Gelderland in historisch perspectief', 68-73.
 4. Brugmans, 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', 35.
 5. Van der Poel, 'De landbouw in de Bataafse tijd: illusie en werkelijkheid', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 35 (1972), 65.
 6. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 25.
 7. Bieleman, *Geschiedenis van de land-*

bouw 1500-1950, 24.
 8. Vries, 'Sociaal-economische structuren en veranderingen van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw', 88.
 9. Roessingh en Schaars, 'De statistieke beschrijving van Gelderland in historisch perspectief', 66.
 10. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 250-251.
 11. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 7.
 12. Van der Poel, *Heren en boeren*, 39-57.
 13. Priester, *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910*, 3-5.
 14. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 193. Paping, *Voor een handvol stuivers*, 102. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910*, 163-168, 206.
 15. Frieswijk, *Om een beter leven*, 41-42.
 16. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910*, 159-162.
 17. Sneller, 'Anderhalve eeuw in vogelvlucht 1880-1940', 108-109.
 18. Van Zanden, 'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande', 4-21.
 19. Van der Poel, *Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland*, 215-217.
 20. Idem, 140-178.
 21. Idem, 190.
 22. Priester, *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910*, 3-5.
 23. Roessingh en Schaars, *De Gelderse landbouw*, 14.
 24. Van der Poel, *Heren en boeren*, 61-71.
 25. Van der Poel, 'De landbouw in de Bataafse tijd: illusie en werkelijkheid', 73.
 26. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950*, 231. Van der Poel, 'De landbouw in de Bataafse tijd: Illusie en werkelijkheid', 73.

27. Van der Poel, *Heren en boeren*, 175.
28. Idem, 86.
29. Roessingh en Schaars, *De Gelderse landbouw*, 21-22.
30. Van der Poel, *Heren en boeren*, 158-159.
- Zuurbier, *De besturing en organisatie van de Landbouw-voorlichtingsdienst*, 25.
31. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950*, 231.
32. Van der Poel, *Heren en boeren*, 129-141.
33. Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 154-155.
34. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910*, 96.
35. Idem, 81.
36. *Multatuli en Groningen*, 78.
37. Addens, *GML 1837-1937*, 14.
38. Idem, 14-21.
39. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 8-10.
40. Bieleman, *Boerenlandschap in beweging*, 71.
41. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950*, 232.
42. Addens, *GML 1837-1937*, 83.
43. Van Genderen Stort, 'Het verenigingsleven in den landbouw', 204-207.
44. Bouman, *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw*, 303.
45. Van Genderen Stort, 'Het verenigingsleven in den landbouw', 172.
46. Idem, 172-182.
47. Croesen, *De geschiedenis van het KNLC (1884 tot 1934)*, 108.
48. Idem, 32.
49. Croesen, *De geschiedenis van het KNLC (1884 tot 1934)*, 108.
- Piers, *Wisselend getij*, 14.
50. Bouman, 'Landbouworganisaties', 258.
51. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst(en) van Vereenigingen op Land- en Tuinbouwgebied.'
52. Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 362.
53. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 248.
54. De Vries en Lindblad, 'De economische ontwikkeling van West-Europa van 1750 tot heden', 267-268.
55. Taal, *Liberale en Radicalen*, 435-436.
56. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 35.
57. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 8-10.
58. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950*, 216-217.
59. Van der Haar, *Van school naar Hogeschool*, 81.
60. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 246.
61. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 56-57.
- Rip, *Landbouw en publiek-rechtelijke bedrijfsorganisatie*, 12-13.
- Zwemer, "'Mijn bedoeling is niet u op te hitsen, o neen...!'", 82.
62. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 20.
63. Heida, *De collectieve arbeidsovereenkomst in de landbouw* (verder te noemen *De cao in de landbouw*), 19-20.
64. Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, 28-37.
65. Bouman, 'Landbouworganisaties', 260-261.
66. Frieswijk, *Om een beter leven*, 63-65.
67. Addens, *GML 1837-1937*, 580-590.
68. *Handelingen GNG 1882-1883*, 90-104.
69. Hilgenga, *40 Jaren Nederlandse Landarbeidersbond* (verder te noemen: *40 Jaren*), 42-43.
70. Hilgenga, *40 Jaren*, 42-43.
71. Frieswijk, *Om een beter leven*, 150-156.
72. Heida, *De cao in de landbouw*, 39-40.
73. Frieswijk, *Om een beter leven*, 150-161.

74. Dekker, *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg, 1892-1950*, 15-16. Stokkers, 'Convent en NCBTB', 139.
75. Frietema, 'Coöperatie en de economische wetenschappen', 16. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 494-495.
76. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 120-121.
77. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 273.
78. Minderhoud, *Landbouw-coöperatie in Nederland*, 100-102.
79. Idem, 3-4.
80. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 273-274.
81. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 114.
82. Smits, *Boeren met beleid*, 25. Van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914*, 276.
83. Sluyterman en anderen, *Het coöperatieve alternatief*, 19-22.
84. Minderhoud, *Landbouw-coöperatie in Nederland*, 25-27.
85. Idem, 171.
86. Te Velde, 'Van grondwet tot grondwet', 20-31.
87. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 70-120.
88. *Spil*, 1984, nrs. 33-36, 31.
89. Langeveld, 'Protestantse Christenen van Nederland, vereenigt u - althans wat de sociale nooden betreft', 106-141.
90. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Geschiedenis CBTB 1918-1948*, 7-9. Van der Woude, 'Voor "de rechtmatige vrijheid van het bedrijfsleven"', 140-141.
91. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Geschiedenis CBTB 1918-1948*, 8-26.
92. Van Eck, 'Van stands- naar belangenorganisatie. De confessionele bonden en de wereldcrisis van de jaren dertig', 164.
93. Van Eck, 'Van stands- naar belangenorganisatie. De confessionele bonden en de wereldcrisis van de jaren dertig', 164-165. Smits, *Boeren met beleid*, 23-29.
94. Smits, *Boeren met beleid*, 29-31.
95. Sluyterman en anderen, *Het coöperatieve alternatief*, 22-26.
96. Smits, *Boeren met beleid*, 36.
97. Van Eck, 'Van stands- naar belangenorganisatie. De confessionele bonden en de wereldcrisis van de jaren dertig', 165.
98. Smits, *Boeren met beleid*, 29.
99. Korsten, *Standhouden door veranderingen*, 36-37.
100. Hollenberg, *Gerlacus van den Elsen*, 101-102.
101. Duffhues, *Voor een betere toekomst*, 48. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 53.
102. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 53-63. Smits, *Boeren met beleid*, 309.
103. Van Bijsterveldt en Van Vroonhoven, *Een tijdsbeeld uit Brabant: 1960-2000*, 44.
104. Smits, *Boeren met beleid* (deze bepaling zou in 1979 worden geschrapt), 186.
105. Van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland*, 39-40.
106. Hollenberg, *Gerlacus van den Elsen*, 73-74.
107. Smits, *Boeren met beleid*, 309.
108. Idem, 58.
109. Bouman, 'Landbouworganisaties', 259-260.
110. Idem, 262-263.
111. Hollenberg, *Gerlacus van den Elsen*, 67.
112. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 120-128.
113. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 68.
114. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980, band 2. Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, 50.
115. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bu-*

- reau, 119-120.
116. Dekker, *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg 1892-1950*, 83.
117. Hollenberg, *Gerlacus van den Elsen*, 69-71.
118. Bouman, *Bedreigd bestaan*, 18.
119. Frieswijk, *Om een beter leven*, 152-161.
120. Hilgenga, *40 Jaren*, 54-56.
121. Bouman, 'Landbouworganisaties', 260-261.
122. Frieswijk, *Om een beter leven*, 164-169.
123. Idem, 173-176.
124. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 28-29. Marinus, 'Johan Huizinga (1867-1946). Patrimoniumman, eerste voorzitter van de eerste Nederlandse christelijke vakcentrale, burgemeester', 11. Werkman, "'Eisch van Christelijk beginsel'?", 40.
125. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 119.
126. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 119. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 87.
127. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 23-27.
128. BWSN, deel 4, 128-131.
129. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 27.
130. Idem, 20-42.
131. Heida, *De cao in de landbouw*, 39-40.
132. Idem, 27.
133. Idem.
134. Frieswijk, *Om een beter leven*, 200.
135. Heida, *De cao in de landbouw*, 21-22.
136. Hilgenga, *40 Jaren*, 53.
137. Hilgenga, *40 Jaren*, 235-251. De Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid*, 13-14. Loerakker, *Ontstaan en Geschiedenis St. Deusdedit*, 145-151.
138. Verbeek, *Cees Schelling*, 26.
139. Hilgenga, *40 Jaren*, 235-251. De Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid*, 13-14. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 145-151.
140. *Historia Agriculturae*, VII (Bericht uit de Landbouw-Courant 1885), 93.
141. Addens, *De "Vraagpunten"*, 150.
142. *Spil*, 1984, nrs. 33-36, 43.
143. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 149.
144. Geciteerd bij Smits, *Boeren met beleid*, 66.
145. Smits, *Boeren met beleid*, 66-67.
146. Loerakker, *Ontstaan en Geschiedenis St. Deusdedit*, 149-150.
147. Frieswijk, *Om een beter leven*, 202. Hilgenga, *40 Jaren*, 87.
148. Frieswijk, *Om een beter leven*, 205-206.
149. Gesprek met K.A. Zuideveld te Usquert 14 januari 1997.
150. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 119. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 87.
151. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 119.
152. Zwemer, "'Mijn bedoeling is niet u op te hitsen, o neen...'", 82-89.
153. Geciteerd bij: K. Slager, *Landarbeiders. Verhalen om te onthouden*, 15.
154. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 37-42.
155. Idem, 59.
156. Hilgenga, *40 Jaren*, 54 en 135.
157. Addens, *GML 1837-1937*, 38-39.
158. Idem, 40-41.
159. Idem, 29-34.
160. Idem, 34-37.
161. Van Genderen Stort, 'Het verenigingsleven in den landbouw', 193-204.
162. Addens, *GML 1837-1937*, 53.
163. Idem, 60-64.
164. Kok, *Veenkoloniale Boerenbond*, 8-17.
165. Addens, *GML 1837-1937*, 84-85.
166. Kok, *Veenkoloniale Boerenbond*, 32-43.
167. Addens, *GML 1837-1937*, 98.
168. Idem, 84-86.

169. Idem, 116.
170. *Handelingen GMLN 1901-1902*, 185.
171. Addens, *GML 1837-1937*, 102.
172. *Handelingen GMLN 1907-1908*, 149-150.
173. Addens, *GML 1837-1937*, 249.
174. Idem, 102-104. Kok, *Veenkoloniale Boerenbond*, 77.
175. Addens, *GML 1837-1937*, 112-114, 253.
176. Kok, *Veenkoloniale Boerenbond*, 77-78.
177. Heering, 'Het vrijzinnig protestantisme op de drempel van een nieuwe tijd', 116-117. Rogier en De Rooy, *In vrijheid herboren*, 619-620.
178. Addens, *GML 1837-1937*, 125-126. Van Loon, *Honderd jaren*, 63.
179. Addens, *GML 1837-1937*, 126.
180. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 34-35.
181. Oud en Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, 214.
182. *Verslagen en Mededeelingen 1918*, VII-VIII.
183. Coster, *Overijssel op het land*, 68-72.
184. Addens, *GML 1837-1937*, 127.
185. Addens, *GML 1837-1937*, 127. Duffhues, *Voor een betere toekomst*, 35-37.
186. Duffhues, *Voor een betere toekomst*, 35.
187. *Verslagen en Mededeelingen 1915*, LXXIII.
188. Van Loon, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant*, 63.
189. Bouman, 'Landbouworganisaties', 263.
190. Coster, *Overijssel op het land*, 69-72.
191. *Verslagen en Mededeelingen 1916*, LXII.
192. Bouman, 'Landbouworganisaties', 264.
193. *Verslagen en Mededeelingen 1916*, XVI. *Idem 1918*, XIII
194. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 119-128.
195. Langeveld, *Dit leven van krachtig handelen*, 158 en 179.
196. Oud en Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, 247, 270-289.
197. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 9-10.
198. Van der Woude, 'Voor "de rechtmatige vrijheid van het bedrijfsleven"', 148-149.
199. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 41.
200. Van der Woude, 'Voor "de rechtmatige vrijheid van het bedrijfsleven"', 149-150.
201. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 53.
202. Idem, 13-14.
203. Leemhuis, 'De christelijke voorman Chris van den Heuvel (1887-1959)', 57-63.
204. Vermaat, *Grote en kleine euvelen*, 16-17.
205. Maas, *Het kabinet-Drees-Van Schaik, Band A*, 842.
206. Impressie van dr. R. van der Woude, 15 juni 2001.
207. Vermaat, *Grote en kleine euvelen*, 40-41.
208. Zijlstra, *Per slot van rekening*, 14-17.
209. Leemhuis, 'De christelijke voorman Chris van den Heuvel (1887-1959)', 57-63.
210. *Ons Platteland*, 30 november 1933.
211. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 64.
212. Addens, *GML 1837-1937*, 129-132.
213. Kok, *Veenkoloniale Boerenbond*, 79-82.
214. Addens, *GML 1837-1937*, 160-162.
215. Idem, 138-159.
216. *Handelingen GML 1919-1920*, 26.
217. Addens, *GML 1837-1937*, 335-341. Van Stuijvenberg, *Het Bureau*, 128.
218. Diepenhorst en Van den Heuvel,

Gedenkboek CBTB 1918-1948, 151.
 219. *Handelingen KNLC 1919*, 11.
 220. *Handelingen KNLC 1920*, 108.
 221. Coster, *Overijssel op het land*, 49.
 Croesen, *Geschiedenis KNLC*, 37-46.
 Piers, *Wisselend getij*, 14. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 28.
 222. *Handelingen KNLC 1920*, 114.
 223. Addens, *GML 1837-1937*, 167.
 224. *Verslagen en Mededeelingen 1920*, 'Lijst van Officiële personen, Instellingen en Vereenigingen op Land- en Tuinbouwgebied' (verder te noemen: 'Lijst van officiële personen'), 155-157.
 225. *Verslagen en Mededeelingen 1920*, 'Lijst van officiële personen', 157-159.
 226. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 129-131.
 227. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 94 en 102.
 228. Hilgenga, *40 Jaren*, 92-93.
 229. Idem, 87-88.
 230. Frieswijk, *Om een beter leven*, 206. Hilgenga, *40 Jaren*, 135.
 231. *Verslagen en Mededeelingen 1920*, 'Lijst van officiële personen', 143-147.
 232. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 94 en 102.
 233. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 125-127.
 234. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 125-128. Hilgenga, *40 Jaren*, 208-212.
 235. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 106.
 236. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 79-84.
 237. Geciteerd bij Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 89-90.
 238. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 91.
 239. Idem, 95.
 240. *Verslagen en Mededeelingen 1920*, 'Lijst van officiële personen', 143-147.
 241. Heerma van Voss, 'De rode dreiging...en het verzuilde antwoord', 131.
 242. Heerma van Voss, 'Om waarheid en

recht. Waarom waren de arbeidsvoorwaarden in het Zuiden van Nederland slechter dan in het Noorden?', 340-341
 243. Hilgenga, *40 Jaren*, 136.
 244. Idem, 181-182.

HOOFDSTUK 3

1. Archief Louwes doos 17.
2. Gesprek met J. Bruins 15 maart 1995; H. Hospers 4 april 1995 en zijn broer J. Hospers 20 april 1995.
3. Gesprek met R. Mennes 9 mei 1995.
4. Gesprek met J. Bruins 15 maart 1995.
5. Gesprek met H. Hospers 4 april 1995.
6. H.D. Louwes, 'Eenige beschouwingen over de verhouding van stad en platteland', *Provinciale Groninger Courant*, 24 januari 1922.
7. H.L. Louwes, 'Wees Uzelf', *Algemeen Nederlandsch Landbouwblad*, 23 september 1922.
8. Archief Louwes dozen 1 en 17.
9. Archief gemeente Ulrum.
10. Archief Louwes doos 17.
11. *Verslagen en Mededeelingen 1926*, 'Verslag over den landbouw in Nederland over 1925', VI.
12. Brieven E.H. Ebels aan H.D. Louwes van 30 november 1929 en 11 juni 1932. Archief Louwes doos 53.
13. Gesprek met ir. H.J. Louwes en ir. A.J. Louwes 26 oktober 1994.
14. Van Zanden, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950', 120.
15. Addens, *GML 1837-1937*, 410.
16. Idem, 411-415.
17. H.D. Louwes, 'Eenige beschouwingen over de verhouding van stad en platteland', *Provinciale Groninger Courant*, 24 januari 1922.
18. *Handelingen GML 1919/1920*, 22-23.
19. In een schrijven van 15 januari 1946 aan de leden van het hoofdbestuur van het KNLC gaven voorzitter H.D. Louwes en secretaris H. Molhuysen aan: 'De

Landstand ging er met al de bezittingen van ons KNLC, op het kantoor aan den Z.O. Buitensingel na, vandoor.' Archief KNLC Abbink. Hieronder valt, naar mag worden aangenomen, ook het archief. Wel is een gedeelte van het archief over de jaren 1938 tot en met 1941 ondergebracht bij het Algemeen Rijksarchief (ARA); dit is gedeeltelijk geïnventariseerd. Volgens medewerker P.C. Kuiper van het KNLC d.d. 25 april 1995 is ook een deel in bewaring gegeven bij Abbink Verhuisbedrijf te Rijswijk (Abbink). Dit 'archief' is ongeordend en onvolledig.

20. Algemene vergadering KNLC 20 oktober 1939, in: *Redevoeringen*, 284-285.

21. De Jonge, *Crisis en critiek der democratie*, 6-10.

22. *Emmer Courant*, 26 februari 1935.

23. H.D. Louwes, 'De boer en de boerin van morgen,' Landbouwjongerendag Fijnaart 21 februari 1938, in: *Redevoeringen*, 517.

24. Fockema Andreae, 'Rechtsverhoudingen', 224.

25. H.D. Louwes, 'De boer en de boerin van morgen,' Landbouwjongerendag Fijnaart 21 februari 1938, in: *Redevoeringen*, 517.

26. CBS, *Statistiek van de bedrijfs-grootte en de eigendomsverhoudingen in de landbouw*, 17-18.

27. Jaspers, 'De socialist Sicco Mansholt (geb. 1908)', 130.

28. Mansholt en Visser, *De crisis*, 11.

29. HB KNLC 15 en 16 maart 1939. Archief KNLC ARA 2024.

30. Minderhoud, *De Nederlandse landbouw*, 35.

31. HB GML 9 december 1935, *Groninger Landbouwblad*, 28 december 1935. HB KNLC 21 en 22 september 1938, archief KNLC ARA 2001.

32. H.D. Louwes, 'De positie van den landbouw in onze maatschappij', algemene vergadering OLM 31 juli 1935, in: *Redevoeringen*, 350-351.

33. H.D. Louwes, 'Ons jonge boerenfolk in dezen tijd', Vereniging van oud-leerlingen der RLWS 5 november 1940, in: *Redevoeringen*, 505.

34. Gesprek met drs. S.L. Louwes 5 oktober 1994.

35. Gesprekken met C.G.A. Mertens 23 maart 1995; H.Th.M. Grevers 27 april 1995; mr. B.W. Biesheuvel 30 mei 1996.

36. HB KNLC 17 november 1938. Archief KNLC ARA 2001.

37. HB KNLC 17 en 18 januari 1940; 20 en 21 maart 1940; 10 juli 1940. Archief KNLC ARA 2044.

38. Van Zanden, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950', 120-121.

39. Maliepaard, 'De Nederlandse landbouw', IX.7 - IX.11.

40. *Verslagen en Mededeelingen 1926*, 'Verslag over den landbouw in Nederland over 1925', V-IX.

41. Van Zanden en Van Riel, *Nederland 1780-1914*, 154-155.

42. Addens, *GML 1837-1937*, 425.

43. Idem, 415-416.

44. Algemene vergadering GML 9 december 1930, in: *Redevoeringen*, 42-43.

45. DB GML 23 januari 1924. Archief GML 5.12. *Handelingen KNLC 1923*, 22.

46. DB GML 23 januari 1924. Archief GML 5.12.

47. Van Zanden, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950', 120.

48. *Handelingen KNLC 1923*, 22.

49. DB GML 20 augustus 1924. Archief GML 5.12.

50. Addens, *GML 1837-1937*, 416-417.

51. Jitta, 'Prae-advies over eventueel te nemen beschermende maatregelen', 79-80.

52. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 28.

53. Voerman, 'De vrijzinnige partijen tijdens het interbellum', 32-40.

54. Van Zanden, 'Modernisering en de

- toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950', 121.
55. Koole, 'Twee gezichten van de vrijheidsliefde', 41.
56. DB GML 13 november 1929. Archief GML 5.13.
57. Brief van E.H. Ebels aan H.D. Louwes 15 november 1929. Archief Louwes, doos 53.
58. *Groninger Landbouwblad*, 4 januari 1930.
59. DB GML 13 november 1929. Archief GML 5.13.
60. *Groninger Landbouwblad*, 1 maart 1930.
61. Archief Centrale Commissie van het vrijzinnig protestantisme 1931-1993 (RAU), Archief Hervormde gemeente Eenrum (RAG), Archief gemeente Ulrum, Archief van de Provinciale Synode van Stad en Lande, sinds 1816 het Provinciaal Kerkbestuur Groningen (RAG), Archief Vereniging van Vrijzinnige Hervormden te Groningen (Stadsarchief Groningen) en Archief Classis Winsum (RAG).
62. Archief Vereniging van Vrijzinnige Hervormden te Groningen (Stadsarchief Groningen).
63. Gesprekken met J. Bruins 15 maart 1995, ir. A.J. Louwes 20 januari 1999 en drs. S.L. Louwes 21 februari 1995.
64. *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 28 oktober 1938.
65. Piers, *Wisselend getij*, 76-77.
66. *Handelingen KNLC 1923*, 59.
67. Verslag Algemeene Vergadering KNLC 21 oktober 1938. Archief KNLC Abbink.
68. *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 28 oktober 1938.
69. DB KNLC 15 juni 1938. Archief KNLC ARA 620.
70. DB KNLC 2 maart 1939. Archief KNLC ARA 620.
71. Algemene vergadering GML 22 november 1938, in: *Redevoeringen*, 167.
72. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Ge-*
denkboek CBTB 1918-1948, 97.
73. Smits, *Boeren met beleid*, 121.
74. *Handelingen KNLC 1920*, 111-112.
- Piers, *Wisselend getij*, 14-15.
75. Piers, *Wisselend getij*, 37.
76. Smits, *Boeren met beleid*, 84-85.
77. Bouman, 'Landbouworganisaties', 261-264.
78. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Ge-*
denkboek CBTB 1918-1948, 42-43.
79. *Handelingen KNLC 1920*, 72-73.
80. Smits, *Boeren met beleid*, 84.
81. *Handelingen KNLC 1920*, 76.
82. *Handelingen KNLC 1921*, 76.
83. Idem, 41-42.
84. Smits, *Boeren met beleid*, 84.
85. Minderhoud, 'Crisis en crisiswetgeving 1930-1940', 500-504.
86. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 121.
87. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 27.
88. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 121.
89. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 17. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 392.
90. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 17-18.
91. Idem, 94-95.
92. Idem, 103.
93. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 17-18. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 120-125; 390-393.
94. *Handelingen KNLC 1919*, 8.
95. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 100-128
96. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 122.
97. Knegtman, *Socialisme en Democratie*, 68. Wijne, *Tussen dogma en werkelijkheid*, 58-60.
98. Wijne, *Tussen dogma en werkelijkheid*, 60.
99. Nieuwenhuize en Voortman, 'Negen-tig jaar sociaal-democratische landbouw-politiek (1894-1984)', 53.
100. Wijne, *Tussen dogma en werkelijk-*

- heid, 60.
101. BWSN, deel 3, 72.
102. Klein, 'Depressie en beleid tijdens de jaren dertig', 296.
103. Drukker, *Waarom de crisis hier langer duurde*, 221. Klein, 'Depressie en beleid tijdens de jaren dertig', 300. Van Zanden, 'Nederland in het interbellum', 173-186.
104. Minderhoud, 'Crisis en crisiswetgeving 1930-1940', 507.
105. Frijda, 'De landbouwcrisis en de algemeene depressie', 49.
106. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 520-530.
107. Addens, *GML 1837-1937*, 434.
108. Maliepaard, 'De Nederlandse landbouw,' IX-20.
109. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 66-68.
110. C. van den Heuvel, 'De land- en tuinbouwcrisis en de Regeeringsmaatregelen', in: *A.R. Staatskunde*, nov./dec. 1932, 465.
111. *Groninger Landbouwblad*, 19 september 1936.
112. Beukema en Meijer, 'Landbouwpolitiek en prijsbeleid', 71.
113. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 2, 12.
114. Beukema en Meijer, 'Landbouwpolitiek en prijsbeleid', 71.
115. Klemann, *Tussen Reich en Empire*, 104.
116. Addens, *GML 1837-1937*, 421-422. HB GML 23 april 1930, *Groninger Landbouwblad*, 10 en 17 mei 1930.
117. HB GML 23 april 1930, *Groninger Landbouwblad*, 10 en 17 mei 1930.
118. HB GML 23 april 1930. *Groninger Landbouwblad*, 10 en 17 mei 1930. *Handelingen KNLC 1930*, 16-17.
119. HB GML 3 december 1930, *Groninger Landbouwblad*, 10 januari 1931.
120. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 645-651.
121. Oud, *Het jongste verleden*, deel 4, 125.
122. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 2, 62.
123. Idem, 134-135.
124. Idem, 63.
125. Trienekens, *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945*, 10.
126. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, 14.
127. H.D. Louwes, 'Waarom vraagt den landbouw steun, in welken vorm vraagt hij dien, en hoe zal hij hem verkrijgen?', algemene vergadering N-BML 7 juli 1931, in: *Redevoeringen*, 335.
128. Idem.
129. Algemene vergadering GML 9 december 1930, in: *Redevoeringen*, 34-41.
130. Rede H. D. Louwes bij de Algemene Vergadering Vereeniging voor Staatshuishoudkunde en de Statistiek 31 oktober 1931. Archief Louwes, doos 24.
131. DB GML 4 november 1931. Archief GML 5.14.
132. HB KNLC 17 en 18 november 1931. Archief KNLC.
133. Piers, *Wisselend getij*, 82.
134. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 355.
135. *Nieuwsblad van het Noorden*, 31 december 1931.
136. Minderhoud, *De Nederlandse landbouw*, 32-33.
137. Minderhoud, 'De crisis in den Nederlandschen landbouw', 47.
138. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 1, 552.
139. HB GML 10 juni 1931, *Groninger Landbouwblad*, 4 juli 1931.
140. HB GML 10 juni 1931, *Groninger Landbouwblad*, 4 juli 1931.
141. Krips-Van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 54-55. Oud, *Het jongste verleden*, deel 5, 56-59.
142. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 3, 27-28.
143. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 69.
144. Crijs, *Van overgang naar omwen-*

- teling, 8. Minderhoud, 'Crisis en crisiswetgeving 1930-1940,' 512-516.
- Krips-Van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 65-66.
145. Crijns, *Van overgang naar omwenteling*, 8-9.
146. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht*, 521-522.
147. HB GML 3 mei 1935. *Groninger Landbouwblad*, 11 mei 1935.
148. *Handelingen GML 1934-1935*, 21.
149. HB GML 14 oktober 1835. *Groninger Landbouwblad*, 2 november 1935.
150. Van Zanden, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950,' 118.
151. Krips-Van der Laan, *Praktijk als antwoord*, 84.
152. Algemene vergadering GML 23 november 1934, in: *Redevoeringen*, 97.
153. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 2, 64-65.
154. Van Zanden, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950,' 122-123.
155. Minderhoud, 'Crisis en crisiswetgeving 1930-1940,' 521.
156. Algemene vergadering GML 14 november 1933, in: *Redevoeringen*, 80.
157. HB GML 3 mei 1935, *Groninger Landbouwblad*, 11 mei 1935.
158. *Groninger Landbouwblad*, 19 september 1936.
159. Oud, *Het jongste verleden*, deel 5, 203.
160. *Groninger Landbouwblad*, 18 mei 1935.
161. *Handelingen GML 1931-1932*, 12.
162. *Handelingen GML 1932-1933*, 12-13.
163. *Handelingen GML 1933-1934*, 31-32.
164. HB GML 19 maart 1933, *Groninger Landbouwblad*, 7 april 1934. *Verslagen en Mededeelingen 1933*, 'Lijst van officiële personen'.
165. HB GML 18 februari 1931, *Groninger Landbouwblad*, 28 februari 1931.
166. DB GML 6 december 1937. Archief GML, 5.16.
167. DB GML 27 december 1937. Archief GML 5.16.
168. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst van officiële personen', 1922 en 1928.
169. Van der Woude, *Op goede gronden*, 156.
170. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 176-177.
171. De Rooy, 'Voorbij de verzuiling?', in: *BMGN* 116 (2001) 45-57.
172. Leemhuis, 'De christelijke voorman Chris van den Heuvel (1887-1959)', 57-61.
173. *Ons Platteland*, 17 augustus 1933.
174. *Ons Platteland*, 16 november 1933.
175. *Ons Platteland*, 30 november 1933.
176. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst van officiële personen', 1922 en 1928.
177. *Ons Platteland*, 12 Januari 1933.
178. Niemeijer, *Boerenbont. Vijftig jaren Groninger CBTB*, 7-16.
179. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 17-23.
180. Het archief van de landelijke CBTB ging in het laatste oorlogsjaar door oorlogshandelingen (grotendeels) verloren. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 7.
181. 'Rapport Commissie inzake verhouding tot de z.g. Neutrale Organisaties', februari 1934. Archief Groninger CBTB, verder te noemen GCBTB.
182. Bestuursvergadering GCBTB 2 mei 1933. Archief GCBTB, notulenboek.
183. DB GML 16 oktober 1933, archief GML 5.14; HB GML 19 maart 1934, *Groninger Landbouwblad*, 7 april 1934. Bestuursvergadering GCBTB 10 oktober 1933. Archief GCBTB notulenboek.
184. 'Christelijke boeren- en tuindersbond en de Groninger Maatschappij van Landbouw', in: *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 25 juni 1934 (datum is onzeker: zie noot 207).
185. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst van officiële personen', 1933.
186. DB GML 16 oktober 1933. Archief

- GML 5.14.
187. Het archief van de GCBTB beperkt zich tot de notulen van de bestuursvergaderingen, die vier maal per jaar werden gehouden. Van de vergaderingen van het Dagelijks bestuur, dat twintig maal per jaar bijeenkwam (jaarverslag GCBTB 1938), zijn geen notulen beschikbaar. Verder bevat het archief krantenknipsels en enkele losse stukken. Archief GCBTB.
188. DB GML 16 oktober 1933. Archief GML 5.14.
189. DB GML 6 november 1933. Archief GML 5.14.
190. *Ons Platteland*, 15 april 1936.
191. Bestuursvergadering GCBTB 5 december 1933. Archief GCBTB, notulenboek.
192. HB GML 19 maart 1934. *Groninger Landbouwblad*, 7 april 1934.
193. DB GML 29 januari 1934. Archief GML 5.14.
194. Vergadering DB GCBTB met GCBTB-leden, tevens bestuursleden GML, 30 januari 1934. Archief GCBTB notulenboek.
195. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning*, 103.
196. Bosscher, *Om de erfenis van Colijn*, 44. Hoogerwerf, *Christelijke denkers over politiek. Een oogst van 20 eeuwen*, 130-132.
197. Schuursma, *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930*, 117.
198. Gesprek met drs. A. Stokkers 17 december 1999.
199. Brochure *Algemene of confessionele organisatie?* Met bijdragen van H.D. Louwes, ir. M.A. Geuze, ds A.A. Koolhaas en G. van der Ley, 1948. Bibliotheek LTO Nederland.
200. H.D. Louwes, 'De nationale Roeping der Vrijheid', in: *Algemeen Brabantsch Dagblad*, 27 mei 1938.
201. Vergadering DB GCBTB met GCBTB-leden, tevens bestuursleden GML, 30 januari 1934. Archief GCBTB notulenboek.
202. Bestuursvergadering GCBTB 6 februari 1934. Archief GCBTB notulenboek.
203. HB GML 19 maart 1934. *Groninger Landbouwblad*, 7 april 1934.
204. DB GML 5 maart 1934. Archief GML 5.14. Toelichting bij de agenda HB 19 maart 1934. *Groninger Landbouwblad* 7 april 1934.
205. HB GML 19 maart 1934. *Groninger Landbouwblad*, 14 april 1934.
206. Bestuursvergadering GCBTB 5 mei 1934. Archief GCBTB notulenboek.
207. Deze datum staat in de notulen van de bestuursvergadering van de GCBTB van 18 september 1934, terwijl het verslag ervan werd gepubliceerd in de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant* van, volgens met de hand naderhand geschreven datum, 25 juni 1934. Het meest waarschijnlijk is dat de in de bestuursvergadering genoemde datum de juiste is.
208. Bestuursvergadering GCBTB 25 juni 1934. Archief GCBTB notulenboek.
209. Bestuursvergadering GCBTB 18 september 1934. Archief GCBTB notulenboek.
210. DB GML 12 en 26 november en 17 december 1934. Archief GML 5.15. HB GML 11 februari 1935, *Groninger Landbouwblad*, 23 februari 1935.
211. *Ons Platteland*, 25 januari 1934. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 198-199.
212. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 198-199.
213. DB GML 19 augustus 1935. Archief GML 5.15.
214. HB GML 10 februari 1936, *Groninger Landbouwblad*, 22 februari 1936.
215. DB GML 20 september 1937. Archief GML 5.15. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 198-199.
216. Bestuursvergadering GCBTB 24 september 1934. Archief GCBTB notulenboek. HB GML 10 februari 1936, *Groninger Landbouwblad*, 22 februari 1936.
217. DB GML 2 december 1935. Archief GML 5.15.

218. HB GML 10 februari 1936. *Groninger Landbouwblad*, 22 februari 1936.
219. Bestuursvergadering GCBTB 17 maart 1936. Archief GCBTB notulenboek.
220. DB GML 20 en 27 april 1936. Archief GML 5.16.
221. DB GML 27 april 1936, *Groninger Landbouwblad*, 2 mei 1936.
222. HB GML 27 april 1936, *Groninger Landbouwblad*, 16 mei 1936.
223. Bestuursvergaderingen GCBTB 27 oktober 1936; 19 januari, 16 februari en 28 september 1937. Archief GCBTB notulenboek.
224. *Jaarverslag over 1938*. Archief GCBTB.
225. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst van officiële personen', 1932 en 1936.
226. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 86-88.
227. Algemene vergadering GML 9 december 1930, in: *Redevoeringen*, 41-47.
228. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 86-90.
229. Smid, 'Het beginsel der Drentsche en Groninger Boerenbonden,' in: *Nieuwsblad van het Noorden*, 20 april 1932.
230. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 93-108.
231. *De R.K. Boerenstand*, 4 augustus 1927.
232. Van Meeuwen, *Lijden aan eenheid*, 315-316.
233. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 117-118.
234. *Ons Platteland*, 27 april 1933.
235. Van der Woude, *Op goede gronden*, 157.
236. *Verslagen en Mededeelingen 1933*, 'Lijst van officiële personen'.
237. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 105.
238. Idem, 96.
239. *BWSN*, deel 1, 549-551. Van der Zeijden, 'Inleiding', archief Drentse Boerenbonden, 8-9.
240. *Handelingen KNLC 1918*, 16-28.
241. Smid, *De landbouwcrisis, onze sociale politiek en het vrijhandelsbegin- sel*, 3.
242. HB GML 18 februari 1931, *Groninger Landbouwblad* 28 maart 1931.
243. *Ons Platteland*, 5 februari 1931.
244. J.R. van der Zeijden, in 'Inleiding'. Archief Drentse Boerenbonden.
245. Brief H.D. Louwes aan J. Smid 2 maart 1932. Archief GML 5.218.
246. H.D. Louwes, 'Richtlijnen voor de houding van onzen boerenstand op economisch, maatschappelijk en politiek gebied', afdeling Nieuwolda - Nieuw-Scheemda van de GML, 8 april 1932, in: *Redevoeringen*, 247-249.
247. Idem, in: *Redevoeringen*, 249.
248. J. Smid, 'Het beginsel der Drentsche en Groninger Boerenbonden', in: *De Veldbode*, 20 april 1932.
249. H.D. Louwes, 'Het beginsel der Boerenbonden. (Een antwoord aan den heer J. Smid)', in: *De Veldbode*, 30 april 1932.
250. H.D. Louwes, "'Indien het zout smakeloos wordt waarmede zal het gezouten worden'", in: *Provinciale Groninger Courant*, 26 mei 1932.
251. H.D. Louwes, 'Richtlijnen voor de houding van onzen boerenstand op economisch, maatschappelijk en politiek gebied', afdeling Nieuwolda - Nieuw-Scheemda van de GML, 8 april 1932, in: *Redevoeringen*, 245.
252. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 105.
253. *Groninger Landbouwblad*, 3 september 1932.
254. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 107.
255. DB GML 14 en 28 september 1932. Archief GML 5.14.
256. DB GML 17 februari 1933. Archief GML 5.14.
257. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 112.
258. Addens, GML 1837-1937, 565.

259. Voerman, 'De vrijzinnige partijen tijdens het interbellum', 36.
260. DB GML 8 maart 1933. Archief GML 5.14.
261. DB GML 22 maart 1933. Archief GML 5.14.
262. Idem.
263. DB GML 5 april 1933. Archief GML 5.14.
264. HB GML 12 april 1933, *Groninger Landbouwblad*, 13 mei 1933.
265. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 113.
266. H.D. Louwes, 'De huidige positie van den boerenstand in het volksgeheel', algemene vergadering KNLC 23 oktober 1937, in: *Redevoeringen*, 271.
267. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 117.
268. Schermerhorn, *De boeren in onze volksgemeenschap*, 94-97.
269. Archief GML 5.162, 1934.
270. DB GML 13 augustus 1934. Archief GML 5.14.
271. Verslag bespreking vertegenwoordigers van L en M en de drie CLO's, 16 mei 1935. Archief GML 5.163.
272. 'De heer H.D. Louwes over het beleid van het Dagelijksch- en Hoofdbestuur der Gron. Mij. van Landbouw', in: *Nieuwe Winschoter Courant*, 11 juni 1938.
273. DB GML 21 maart 1938. Archief GML 5.17.
274. HB GML 11 april 1938. *Groninger Landbouwblad* 23 april 1938.
275. DB GML 16 mei 1938. Archief GML 5.17.
276. 'De heer H.D. Louwes over het beleid van het Dagelijksch- en Hoofdbestuur der Gron. Mij. van Landbouw', in: *Nieuwe Winschoter Courant*, 11 juni 1938.
277. DB GML 27 december 1937. Archief GML 5.16; 21 juni en 14 november 1938; 16 februari, 6 maart en 21 april 1939 Archief GML 5.17.
278. DB GML 29 januari, 16 februari, 11 maart, 29 maart, 15 april en 7 mei 1940. Archief GML 5.18.
279. DB GML 7 mei 1940. Archief GML 5.18.
280. H.D. Louwes, 'Eenige gedachten over de verdere ontwikkeling van de positie van den landbouw in ons volksbestaan', vergadering afdeling Beerta van de GML, 14 januari 1937. In: *Redevoeringen*, 250-251.
281. H.D. Louwes, 'De huidige positie van den boerenstand in het volksgeheel'; algemene vergadering KNLC 23 oktober 1937, in: *Redevoeringen*, 267-281. H.D. Louwes bij de opening van de algemene vergadering van de GML 30 november 1937, in: *Redevoeringen*, 149-162.
282. DB GML 16 mei 1938. Archief GML 5.17.
283. H.D. Louwes, 'De huidige positie van den boerenstand in het volksgeheel', algemene vergadering KNLC 23 oktober 1937, in: *Redevoeringen*, 270-271.
284. H.D. Louwes, 'Wij zijn er nog niet'. Archief GML 5.218, ongedateerd, waarschijnlijk november 1937.
285. H.D. Louwes, 'De huidige positie van den boerenstand in het volksgeheel', algemene vergadering KNLC, 23 oktober 1937, in: *Redevoeringen*, 271.
286. Het archief van de Liberale Staatspartij de Vrijheidsbond ging in de Tweede Wereldoorlog verloren. G. Voerman, *De geschiedschrijving van het politieke liberalisme. Bibliografie van de VVD en haar voorlopers*, 5. De archieven van Landbouw en Maatschappij en het Nederlandsch Agrarisch Front zijn bij lange na niet compleet. Het archief van Jan Smid bevat in hoofdzaak aantekeningen, verhandelingen, boeken en artikelen van Smid over de periode 1910-1943. Er is weinig correspondentie overgebleven, terwijl privépapieren en stukken die een duidelijk beeld zouden kunnen geven over de rol die Smid in de Boerenbonden en in L en M vervulde,

- geheel ontbreken. J.R. van der Zeijden, 'Inleiding' bij het archief van de Drentse Boerenbonden (RAA toegangsnummer 0678 10). Het door De Ru genoemde 'archief Smid/ Louwes' is na zijn onderzoek overgedragen aan het Rijksarchief te Assen (De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 289) Dit heeft de stukken, die betrekking hebben op H.D. Louwes en de Groningse Maatschappij van Landbouw overgedragen aan het Rijksarchief te Groningen. Van der Zeijden, 'Inleiding' 10. In het archief van de GML heb ik een brief aangetroffen van Herman Derk aan J. Smid, gedateerd 2 maart 1932 en twee brieven van H.D. Louwes aan de secretaris van L en M, J. ter Haar, gedateerd 24 mei 1937 en 2 november 1937. Archief GML 5.218.
287. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 94-97.
288. Vermeulen, *De Maasbode*, 173-174.
289. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 96-99. Vermeulen, *De Maasbode*, 174.
290. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 97.
291. Langeveld, *Protestants en progressief*, 295.
292. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 309.
293. Algemene vergadering GML, 14 november 1933, in: *Redevoeringen*, 92-93.
294. H.D. Louwes, 'Langs welke wegen moeten de goede vruchten van het nationaal-socialisme gaan om ons volk tot heil te zijn?', in: *Vrijzinnig Weekblad*, 26 mei 1934.
295. H.D. Louwes, 'Liberalisme of Fascisme voor den Nederlandschen landbouw?' in: *Nieuwe Hoornsche Courant*, 18 februari 1936.
296. Wolf, *Vrijheid onder druk*, 83.
297. Ten Have, *De Nederlandse Unie*, 62.
298. H.D. Louwes, 'Boerenstand en Democratie', in: *Op de bres!*, november 1936, 7.
299. H.D. Louwes, 'Om geheel het volk', in: *Op ten strijde!*, 27 april 1937, 23-24.
300. BWSN, deel 1, 550.
301. Kooy, *Het echech van een 'volkse' beweging*, 321-324. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 144-147.
302. Kooy, *Het echech van een 'volkse' beweging*, 293-294.
303. Piers, *Wisselend getij*, 54-55.
304. 'Bespreking tusschen vertegenwoordigers van den Nat. Bond "Landbouw en Maatschappij" en van de drie Centrale Landbouworganisaties op 16 mei 1935 des namiddags half twee te 's-Gravenhage', archief GML 5.163.
305. Piers, *Wisselend getij*, 54-55.
306. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 150-151.
307. H.D. Louwes tijdens een protestvergadering tegen de N.S.B. te Franeker, in: *Leeuwarder Courant*, 9 januari 1936.
308. H.D. Louwes, 'De huidige positie van den boerenstand in het volksgeheel', algemene vergadering KNLC 23 oktober 1937, in: *Redevoeringen*, 270.
309. *Verslagen en Mededeelingen*, 'Lijst van officiële personen', 1933 tot en met 1940.
310. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 12.
311. CBS, *Statistiek van de bedrijfsgrootte en de eigendomsverhoudingen in de landbouw, 1948*, 13. *Verslagen en Mededeelingen 1940*, 'Lijst van officiële personen', 317-319. Bouman, 'De landbouw op de zeekei', 281. Keuning, 'De landbouw in de veenkoloniën', 372-373. Korteweg, 'De landbouwgebieden', 270-272. Korteweg, 'De landbouw op den zandgrond', 343. Van Velden, 'Het weidebedrijf', 334-335.
312. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 3, 79.
313. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 141.
314. Geciteerd bij De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 153.
315. Diepenhorst, *Onze landbouw*, 88.
316. Duffhues, *Voor een betere toekomst*,

- 19.
317. H.D. Louwes, 'De positie van den landbouw in onze maatschappij', algemene vergadering OLM 31 juli 1935, in: *Redevoeringen*, 347.
318. Idem, 346-347.
319. Brief H.D. Louwes aan de secretaris van L en M, J. ter Haar, 24 mei 1937. Archief GML 5.218.
320. HB-vergaderingen NCLB van 16 februari tot en met 14 november 1932. Archief NCLB doos 33.
321. H.D. Louwes, 'De critiek der landarbeidersbonden op den landbouw', in: *Provinciale Groninger Courant*, 7 januari 1933.
322. J. Hilgenga, 'De heer Louwes en het adres der landarbeidersbonden', in: *Provinciale Groninger Courant*, 14 januari 1933.
323. H.D. Louwes, 'De critiek der landarbeidersbonden op de landbouwwerkgevers,' in: *Provinciale Groninger Courant*, 26 januari 1933.
324. Algemene vergadering GML, 14 november 1933; in: *Redevoeringen*, 89-90.
325. Ruppert, 'Het Landbouwschap als publiekrechtelijk orgaan', 8.
326. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning, deel 1*, 65-67. *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 10 november 1939. Ruppert, 'Het Landbouwschap als publiekrechtelijk bedrijfsorgaan', 8.
327. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning, deel 1*, 67.
328. Smits, *Boeren met beleid*, 87-91.
329. Heida, *De cao in de landbouw*, 37-38.
330. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 23-26.
331. Hilgenga, *40 Jaren*, 181.
332. *Verslagen en Mededeelingen 1938*, 'Lijst van officiële personen', 272-283.
333. Verslag vergadering drie CLO's met vertegenwoordigers van de drie landarbeidersorganisaties op 3 januari 1940. Archief KNLC ARA 2046.
334. HB KNLC 17 en 18 januari 1940. Archief KNLC ARA 212.
335. 'Sociaal overleg in het land- en tuinbouwbedrijf 1940', in: *Jaarverslag van de Sociale Sectie uit het Centraal Secretariaat voor land- en tuinbouw, gevormd uit de drie centrale landbouworganisaties en de landarbeidersbonden*, 7. Archief KNLC ARA 211B. Notulen Sociale Sectie, 29 april 1941. Archief KNLC ARA 216. 'Naar een betere werkgeversorganisatie' (ongedateerd). Archief KNLC ARA 2050.
336. H.D. Louwes, 'Ziet toe, dat gij niet één van deze kleinen veracht.' Rede op het congres voor Staatspensionneering te 's-Gravenhage, 7 april 1937, 40. Archief Louwes doos 4.
337. DB GML 30 mei 1938. Archief GML 5.17.
338. Geciteerd bij: Addens, *De "Vraagpunten" der Groninger Maatschappij van Landbouw 1852-1941*, 151.
339. Idem.
340. Idem.
341. Addens, *De "Vraagpunten"*, 462-463.
342. HB KNLC 21 en 22 december 1938. Archief KNLC ARA 2001.
343. HB KNLC 19 en 20 juli 1939. Archief KNLC ARA 2024.
344. 'Landbouwprogramma'. Archief KNLC ARA 2057.
345. Hertogh, '*Geene wet, maar de Heer!*', 165-191. De Rooy, 'Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie, 1913-1949,' 202-203.
346. Langeveld, 'Het NVV en de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie', 1940-1950', 170-171.
347. Algemene vergadering GML 25 oktober 1932, in: *Redevoeringen*, 64.
348. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 29-31.
349. Bespreking minister Economische Zaken en vertegenwoordigers van de

- drie CLO's 13 april 1938. Archief KNLC ARA, 2021. *Rapport betreffende de overneming der landbouw-crisismaatregelen door de bedrijfsgeenooten*, 2. Archief KNLC ARA 2038.
350. *Rapport betreffende de overneming der landbouw-crisismaatregelen door de bedrijfsgeenooten*, passim. Archief KNLC ARA 2038.
351. Rapport KNLC 1938 'De bescherming van loon- en prijspeil in den landbouw en de ordeningsgedachte', 88-94. Archief KNLC ARA 1469.
352. Schrijven DB GML aan het KNLC over het voorontwerp-Landbouworde-ningswet 1937. Archief Louwes doos 27.
353. Algemene vergadering GML, 22 no-vember 1938, in: *Redevoeringen*, 172-173.
354. Idem.
355. DB KNLC 20 december 1938. Archief KNLC ARA 620.
356. HB KNLC 21 en 22 december 1938. Archief KNLC ARA 2038.
357. HB KNLC 15 en 16 maart 1939. Archief KNLC ARA 2024.
358. Nota CBTB inzake overname der landbouwcrisismaatregelen (bijlage a-genda drie CLO's 28 juni 1939). Archief KNLC ARA 2038.
359. Nota KNBTB inzake overname land-bouwcrisismaatregelen (bijlage agenda drie CLO's 28 juni 1939). Archief KNLC ARA 2038.
360. Nota van de drie CLO 's inzake over-name der landbouwcrisismaatregelen. Augustus 1939. Archief KNLC ARA 677.
361. Rip, *Landbouw en publiekrechtelij-ke bedrijfsorganisatie*, 29-34.
362. *De Landbouw-crisiswetgeving*, deel 3, 79-80.
363. Algemene vergadering GML 25 ok-tober 1932, in: *Redevoeringen*, 70.
364. HB KNLC 17 en 18 januari 1940. Ar-chief KNLC ARA 212.
365. Geciteerd bij Horring, 'Rapport inzake het onderzoek naar de kostprijzen van de voornaamste akkerbouwproduc-ten voor den oogst 1940', augustus 1940. Archief KNLC ARA 2057.
366. Van Nieuwenhuyzen, 'De econoom Jan Horring (1907-1972)', 97.
367. *Jaarverslag 1941 LEI*, 4.
368. Agenda Rijksbureau Voorbereiding Voedselvoorziening in Oorlogstijd voor de bespreking met de voorzitters en secretarissen van de drie CLO's op 28 augustus 1939. Archief KNLC ARA 2041.
369. Trienekens, *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945*, 11.
370. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 20-23. Persbericht Ministerie van E.Z. 'Benoeming provinciale Voedselcommissarissen.' Archief KNLC ARA 2041.
371. Verslagen besprekingen tussen het RBVVO en vertegenwoordigers van de drie CLO's 5 en 11 september; 3 en 10 oktober; 21 november; 5 en 21 december 1939 (de verslagen van 19 september en 7 november 1939 ontbreken in het archief). Archief KNLC ARA 2041.
372. Archief KNLC ARA 2041 en 2046.
373. Buitengewone vergadering HB KNLC 8 september en HB 28 september 1939. Archief KNLC ARA 2024.
374. HB KNLC 19 en 20 oktober 1939. Archief KNLC ARA 2024.
375. HB KNLC 28 september 1939. Ar-chief KNLC ARA 2024. Verslag bespre-king A. van Rhijn, S.L. Louwes en de drie CLO 's op 5 september 1939. Archief KNLC ARA 2041.
376. HB KNLC 28 september 1939. Archief KNLC ARA 2024.
377. HB KNLC 15 en 16 november 1939. Archief KNLC ARA 2024.
378. HB KNLC 15 en 16 november 1939. Archief KNLC ARA 2024. Trienekens, *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945*, 12.
379. HB KNLC 20 oktober; 15 en 16 no-vember, 20 en 21 december 1939. Ar-chief KNLC ARA 2024.
380. HB KNLC 17 en 18 januari; 21 en 22 februari; 20 en 21 maart; 17 en 18 april

1940. Archief KNLC ARA 2044.
381. Notulen bespreking drie CLO's 3 januari 1940. Archief KNLC ARA 214.

HOOFDSTUK 4

1. Hilbrink, *'In het belang van het Nederlandse volk...'*, 41.
2. Moore, *Slachtoffers en overlevenden*, 58.
3. Vermeulen, *De Maasbode*, 239-240.
4. Bosmans, *Staatkundige vormgeving*, 5.
5. Giebels, *Beel, van vazal tot onderkoning*, 66.
6. Blom, 'Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940-5 mei 1945', 61-67.
7. Hilbrink, *'In het belang van het Nederlandse volk...'*, 41-44.
8. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, deel 2, 5-6.
9. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 154.
10. Blom, 'Nederland onder Duitse bezetting', 65-67.
11. Brief secretaris Molhuysen aan de leden HB KNLC 22 mei 1940. Archief KNLC ARA 2058.
12. Verslagen besprekingen drie CLO's met S.L. Louwes 20 en 22 mei 1940. Archief KNLC ARA 2058.
13. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 62.
14. Van Bekkum, *Tussen vraag en aanbod*, 431-445.
15. Kossmann, *De Lage Landen*, deel 2, 152-153.
16. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 66.
17. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 17.
18. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 44 en 67.
19. Van Dijk en Werkman, *Door geweld gedwongen*, 13-14.
20. Stapelkamp en Schipper, *De banier opnieuw geheven*, 19-20.
21. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding (mei 1940-mei 1942)*, 9.
22. Ten Have, *De Nederlandse Unie*, 1, 135-136.
23. Idem, 113.
24. *Ons Platteland*, 29 mei 1940.
25. Ten Have, *De Nederlandse Unie*, 100.
26. *Ons Platteland*, 29 mei 1940.
27. *De R.K. Boeren- en Tuindersstand*, 6 juni 1940.
28. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 221-223.
29. Openingsrede H.D. Louwes vergadering DB GML 27 mei 1940, in: *Redevoeringen*, 236.
30. DB GML 27 mei 1940. Archief GML 5.18.
31. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 43.
32. 'Kort overzicht van de besprekingen tusschen de Dag. Besturen der drie Centrale Landbouworganisaties op woensdag 29 mei 1940.' Archief KNLC ARA 2046.
33. Openingsrede H.D. Louwes HB KNLC 5 juni 1940, in: *Redevoeringen*, 330.
34. HB KNLC 5 juni 1940. Archief KNLC ARA 2044.
35. HB KNLC 19 en 20 juni 1940. Archief KNLC ARA 2044.
36. Drie CLO 's 26 juni 1940. Archief KNLC ARA 214.
37. Drie CLO 's 11 juli 1940. Archief KNLC ARA 214. H.D. Louwes, 'Ook nu: eerst denken, dan doen!', in: *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 19 juli 1940.
38. Drie CLO 's 11 juli 1940. Archief KNLC ARA 214.
39. Ten Have, *De Nederlandse Unie*, 218.
40. Drie CLO's 11 juli 1940. Archief KNLC ARA 214.
41. 'Schema van den opbouw van het Centraal Secretariaat van Land- en Tuinbouw'. Archief KNLC ARA 2058.

42. Verslagen vergadering van het Centraal Secretariaat van 12 juli 1940 tot en met 18 juli 1941. Archief KNLC ARA 2050 (1940), 216 en 211B (1941).
43. DB GML 17 juni 1940. Archief GML 5.18.
44. HB KNLC 19 en 20 juni 1940. Archief KNLC ARA 212.
45. Buitengewone vergadering HB KNLC 10 juli 1940. Archief KNLC ARA 212.
46. 'Naar een betere werkgeversorganisatie' (ongedateerd). Archief KNLC ARA 2050. Buitengewone vergadering vertegenwoordigers HB KNLC, deskundig op werkgeversterrein, 27 mei 1941. Archief KNLC ARA 2060.
47. Arbitrage-regeling 1940 inzake de arbeidsvoorwaarden in het landbouw,- tuinbouw,- zuivel- en sierteeltbedrijf, 25 januari 1941. Archief KNLC ARA 2050.
48. Van Bekkum, *Tussen Vraag en Aanbod*, 431 en 445.
49. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 157.
50. Brief van S.L. Louwes aan het KNLC 13 juni 1940. Archief KNLC ARA 2058.
51. Verslag bespreking tussen F.F. Grote, aangesteld door de Rijkscommissaris Seyss-Inquart, en het DB van het KNLC 26 juni 1940. Archief KNLC ARA 2058.
52. HB KNBTB 17 juni 1940. Archief KNBTB 344.
53. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 227-228.
54. Brief voorzitter E.Z. Oldenbanning en secretaris J. ter Haar van L en M aan het DB van het KNLC 1 juli 1940. Archief KNLC ARA 2047.
55. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 229.
56. Brief van E.J. Roskam aan de HML, 17 juli 1940. Archief KNLC ARA 2058.
57. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 226. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 10-11. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis R.K. Landarbeidersbond St. Deusdedit*, 173. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 21.
58. *BWSN*, deel 7, 5-7.
59. *BWSN*, deel 8, 136-137.
60. *BWSN*, deel 2, 59-60.
61. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 16-17.
62. *BWSN*, deel 2, 59-60.
63. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 226. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 12. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 173. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 20-21.
64. Hueting, De Jong en Neij, *Naar groter eenheid*, 117-118.
65. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 226. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 12. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 173. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 20-21.
66. HB KNLC 17 en 18 juli 1940. Archief KNLC ARA 212. H.D. Louwes, 'Ook nu: eerst denken, dan doen', in: *Nederlandsch Landbouwweekblad*, 19 juli 1940.
67. Drie CLO 's 31 juli 1940. Archief KNLC ARA 214.
68. DB KNBTB 19 augustus 1940. Archief KNBTB 344.
69. 'Voorloopig resultaat van de commissie uit de 3 CLO betreffende nauwere samenwerking', 17 augustus 1940. Archief KNLC ARA 215.
70. HB KNLC 21 augustus 1940. Archief KNLC ARA 212.
71. H.D. Louwes, 'Eenheid in het landbouworganisatieleven', algemene vergadering HML, 6 november 1940, in: *Redevoeringen*, 376-384.
72. 'De KNBTB gedurende de bezetting (1940-1945)', in: *Verslag van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond over de jaren 1940-1950*, 36-39.
73. Van der Woude, *Op goede gronden*, 184.
74. Brief CBTB aan leden HB en de provinciale afdelingen 6 augustus 1940.

- Archief CBTB doos 1 fiche 2.
75. HB KNLC 18 en 19 september 1940. Archief KNLC ARA 2044.
76. HB KNLC 17 en 18 oktober 1940. Archief KNLC ARA 2044.
77. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 238.
78. HB GML 14 oktober 1940, *Groninger Landbouwblad*, 19 oktober 1940.
79. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 221-222.
80. Posthuma, *Een agrarisch front als landbouworganisatie*, 4-8. Archief Louwes doos 29.
81. De Ru, *Landbouw en Maatschappij*, 235-239.
82. Openingsrede H.D. Louwes algemene vergadering GML 3 december 1940, in: *Redevoeringen*, 211.
83. HB KNLC 15 en 16 januari 1941. Archief KNLC ARA 213.
84. DB KNBTB 20 januari 1941. Archief KNBTB 344.
85. *Ons Platteland*, 29 januari 1941.
86. 'Schema van nauwere samenwerking tussen de drie landbouworganisaties'. Bijlage HB KNLC 19 en 20 maart 1941. Archief KNLC ARA 2060.
87. Drie CLO 's 25 en 26 februari 1941. Archief KNLC ARA 214.
88. HB KNLC 19 maart 1941. Archief KNLC ARA 213.
89. Drie CLO 's 25 maart en 27 mei 1941. Archief KNLC ARA 214.
90. Drie CLO 's 25 maart, 29 april, 27 mei, 24 en 25 juni, 30 juli 1941. Archief KNLC ARA 214.
91. Notulen drie CLO 's van 29 mei 1940 tot en met 30 juli 1941. Archief KNLC ARA 214 en 2046.
92. In verband met de zeer schaarse gegevens - het archiefmateriaal heeft betrekking op 1941 en is beperkt tot zeven verslagen van besprekingen met S.L. Louwes, vijf met A.L.H. Roebroek en drie met G.J. Ruiter - is het niet mogelijk een beeld te schetsen van de inhoud van deze besprekingen die plaats vonden van mei 1940 tot en met november 1941. Gemeenschappelijke vergaderingen College voor de Voedselvoorziening (S.L. Louwes) en de dagelijkse besturen drie CLO's 29 januari, 26 februari, 26 maart, 30 april, 28 mei, 25 juni en 30 juli 1941. Korte verslagen vergaderingen dagelijkse besturen drie CLO's en de directeur-generaal van Landbouw 29 januari, 26 maart, 10 april, 28 mei en 25 juni (A.L.H. Roebroek), 3 september, 29 oktober en 26 november 1941 (G.J. Ruiter). Archief KNLC ARA 2062.
93. Brief van M. Ruppert aan G.J. Heymeyer 16 december 1940. Archief KNLC ARA 2050.
94. Sociale Sectie 20 december 1940. Archief KNLC ARA 2050.
95. Drie CLO 's 27 november 1940. Archief KNLC ARA 214.
96. Drie CLO 's 18 december 1940. Archief KNLC ARA 214.
97. Drie CLO 's 29 januari 1941. Archief KNLC ARA 214.
98. Openingsrede H.D. Louwes Nederlandsch Landbouw-secretariaat 25 februari 1941, in: *Redevoeringen*, 401-402.
99. 'Nadere regeling van de samenwerking tussen de 3 Centrale Landbouworganisaties en de 3 Landarbeidersbonden'. Archief KNLC ARA 2066.
100. Drie CLO 's 25 maart 1941. Archief KNLC ARA 214.
101. Notulen vergadering drie CLO's en drie Landarbeidersbonden 25 februari 1941. Archief KNLC ARA 211A.
102. Notulen vergadering drie CLO 's en drie Landarbeidersbonden 25 maart 1941. Archief KNLC ARA 211A.
103. Notulen vergadering drie CLO 's en drie Landarbeidersbonden 29 april 1941. Archief KNLC ARA 211A.
104. Notulen vergaderingen drie CLO 's en drie Landarbeidersbonden 25 februari, 25 maart, 29 april, 27 mei en 24 juni 1941. Archief KNLC ARA 211A.

105. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning. Deel 1*, 24.
106. Idem, 163.
107. Leemhuis, 'De christelijke voorman Chris van den Heuvel (1887-1959)', 68.
108. Van der Woude, *Op goede gronden*, 197.
109. Brief 22 maart 1941 secretaris KNLC aan leden KNLC. Archief KNLC ARA 2068.
110. Overleg drie CLO's en vertegenwoordigers FNZ en NPF 26 maart 1941. Archief KNLC ARA 2062.
111. 'Kort verslag van de eerste vergadering van de commissie ter ondersteuning van de maatregelen, getroffen voor de regeling van de landbouwproductie, ingesteld bij besluit van den Regeeringscommissaris van 19 maart 1941, gehouden op woensdag, 26 maart 1941' (verder te noemen: verslag Commissie-Posthuma). Archief KNLC Archief KNLC ARA 2068.
112. H.D. Louwes, 'In 1941 een zoo groot mogelijke productie!' 12 april 1941. In: *Groninger Landbouwblad*, 26 april 1941.
113. Brief H.D. Louwes aan Posthuma 28 maart 1941. Archief CBTB, doos 1 fiche 1.2.
114. Verslag commissie-Posthuma 8 april 1941. Archief KNLC ARA 2068.
115. Van der Woude, *Op goede gronden*, 193.
116. Archief CBTB doos 1 fiche 1.2: 26 maart, 19 mei, 11 juni, 14 juli, 14 augustus en 24 september 1941. Archief KNLC ARA 2068: 26 maart en 8 april 1941. Het archief-Posthuma bevat geen verslagen van de gevoerde besprekingen in de commissie-Posthuma. ARA Den Haag.
117. Verslag commissie-Posthuma 19 mei 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 1.2.
118. Brief H.D. Louwes aan 'De voorzitter der Commissie ter ondersteuning van de maatregelen, getroffen voor de regeling van de landbouwproductie', 4 september 1941. Archief KNLC ARA 215.
119. Verslag commissie-Posthuma 24 september 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 1.2.
120. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling*, 325.
121. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 152.
122. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 50-52. Van der Woude, *Op goede gronden*, 194-195.
123. Van der Woude, *Op goede gronden*, 195.
124. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 115-116.
125. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling gedurende den bezettingstijd (1940-1945)*, 1-4.
126. Idem, 17-18.
127. Idem, 250.
128. Verslag Sociale Sectie 6 december 1940. Archief KNLC ARA 2050.
129. 'Bezoekenbriefje aangaande bespreking op het Dept. van Sociale Zaken op 20 december 1940, betreffende plaatsing van landarbeiders, zowel hier te lande als in Duitschland in het komende voorjaar'. 'Moeilijkheden met den landarbeid in Nederland'. Archief KNLC ARA 2050.
130. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling*, 248-268. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 56-63.
131. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling*, 248-270.
132. Idem, 249.
133. HB KNLC 11 juli 1941. Archief KNLC ARA 2060.
134. Verslag commissie-Posthuma 14 juli 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 1.2.
135. Brief secretaris KNLC aan HB-leden 26 juli 1941. Archief KNLC ARA 214.
136. Bauer, *De openbare arbeidsbemiddeling*, 249-250.
137. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 229-237. Van Dijk en Werkman, *Door geweld gedwongen*, 58-66.
138. Bornebroek, *De strijd voor*

- harmonie, 235. Van der Woude, *Op goede gronden*, 196.
139. De aantallen hierover lopen uiteen: Hilgenga vermeldt ruim negenduizend van het CNV overgeschreven leden (Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 60); Van Dijk en Werkman spreken van een kleine zesduizend overschrijvingen (Van Dijk en Werkman, *Door geweld gedwongen*, 65).
140. *BWSN*, deel 6, 189-190.
141. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning, deel 1*, 144.
142. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 176-180. Peet, Altena en Wiedijk, *Honderd jaar sociaal*, 436-440. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 144.
143. Peet, Altena en Wiedijk, *Honderd jaar sociaal*, 436-440.
144. Van Schaik, *Aartsbisschop in oorlogstijd*, 50-52.
145. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis St. Deusdedit*, 179-185.
146. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 60.
147. Stokman, *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd*, 130-133 en 145.
148. Hilgenga, *De Nederlandse vakbeweging in de branding*, 39. Peet, Altena en Wiedijk, *Honderd jaar sociaal*, 436.
149. *De R.K. Boeren- en Tuindersstand*, 14 augustus. 1941.
150. Smits, *Boeren met beleid*, 127.
151. 'De KNBTB gedurende de bezetting (1940-1945)', in: *Verslag van de katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond over de jaren 1940-1950*, 57.
152. *De R.K. Boeren- en Tuindersstand*, 14 augustus 1941.
153. Smits, *Boeren met beleid*, 127-129.
154. 'De KNBTB gedurende de bezetting (1940-1945)', in: *Verslag van de katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond over de jaren 1940-1950*, 60.
155. Smits, *Boeren met beleid*, 129.
156. 'De KNBTB gedurende de bezetting (1940-1945)', in: *Verslag van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond over de jaren 1940-1950*, 60.
157. Idem, 66.
158. Brief KNLC aan de vijf betreffende organisaties 22 augustus 1941. Archief KNLC ARA 683. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
159. Algemene vergadering KNLC 17 oktober 1941, in: *Redevoeringen*, 327.
160. HB KNLC 20 augustus 1941. Archief KNLC ARA 213.
161. HB KNLC 20 augustus 1941. Archief KNLC ARA 213. Brief KNLC aan E.J. Roskam, 21 augustus 1941. Archief KNLC ARA 215.
162. 'Verslag van de bespreking van het bureau (lees: Dagelijks Bestuur, RG) van het KNLC met de heren E.J. Roskam, Leider van het Nederlandsch Agrarisch Front, en De Wiljes, vertegenwoordiger van de afdeling Agraripolitiek van het Bureau van Dr. Schmidt, op woensdag 10 september 1941, v.m. 11 uur in het gebouw Z.O. Buitensingel, 234a te 's-Gravenhage, betreffende den eventueelen opbouw van een Rijksvoedingsstand.' Archief KNLC ARA 215.
163. HB KNLC 16 september 1941. Archief KNLC ARA 213.
164. HB KNLC 16 september 1941. Archief KNLC ARA 2060.
165. *Friesch Landbouwblad*, 6 december 1941.
166. Bouman, *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw*, 563-565.
167. HB GML 13 oktober 1941, *Groninger Landbouwblad*, 25 oktober 1941.
168. *Groninger Landbouwblad*, 1 november 1941.
169. Piers, *Wisselend getij*, 151.
170. DB GML 27 oktober 1941, *Groninger Landbouwblad*, 1 november 1941.
171. *Ons Platteland*, 19 november 1941.
172. 'Beschikking... dat de Vereeniging

- met ingang van heden is aangesloten bij den Nederlandschen Landstand,' 25 november 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2. *Groninger Landbouwblad*, 6 december 1941.
173. Verslag commissie-Posthuma 14 augustus 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 1.2.
174. 'Strikt vertrouwelijk'. Briefje van secretaris Rip van de CBTB. Niet-geadresseerd. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
175. Van der Woude, *Op goede gronden*, 205.
176. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 87.
177. Brief van E.J. Roskam aan P.A. Diepenhorst 20 augustus 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2. Notulen van bestuursvergaderingen van de CBTB in die periode ontbreken, op een enkele uitzondering na, in het archief van de CBTB. Wel kan uit een summiere weergave van de gang van zaken met betrekking tot de aansluiting van de CBTB bij de Nederlandse Landstand in grote lijnen worden afgeleid hoe de ontwikkeling zich voltrok.
178. Van der Woude, *Op goede gronden*, 196-197.
179. Beschikking van de Commissaris voor niet-commercieele verenigingen en stichtingen Müller Lehning 25 november 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
180. Van der Woude, *Op goede gronden*, 201.
181. Notulen HB CBTB 1 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
182. 'Gang van zaken', 2 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
183. Openingsrede H.D. Louwes algemene vergadering GML 2 december 1941 (niet uitgesproken) in: *Redevoeringen*, 213-228
184. Algemene vergadering GML 2 december 1941, *Groninger Landbouwblad*, 6 december 1941.
185. *Groninger Landbouwblad*, 6 december 1941.
186. 'Gang van zaken', 5 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
187. Brief J. Verkuyl 10 december 1941 aan het HB van de CBTB. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
188. Van der Woude, *Op goede gronden*, 203.
189. 'Gang van zaken', 12 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
190. Brief van P.A. Diepenhorst en W. Rip namens het HB van de CBTB aan 'het Hoofd van den Nederlandschen Landstand', 15 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
191. Persbericht CBTB 16 december 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
192. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 88.
193. Van der Woude, *Op goede gronden*, 206.
194. Piers, *Wisselend getij*, 152.
195. 'Installatie van de Nederlandse Landstand in de provincie Groningen', in: *Ommelanden*, februari 1942.
196. Brief van E.H. Ebels en H.R. Starke, ten tijde van de opheffing van de GML respectievelijk vice-voorzitter en bestuurslid GML, aan het Militair Commissariaat voor het Rechtsherstel te 's-Gravenhage, 4 juli 1945. Archief GML 5.982.
197. Notulen oprichtingsvergadering Groninger Aankoop Centrale 24 maart 1942. Archief GML 5.981.
198. Waarnemend DB GML 19 januari 1942. Archief GML 5.19.
199. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 56.
200. Sijes, *De Arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, 606-607.
201. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, Bijlage 'Schema van de organisatie van de Voedselvoorziening na uitvoering Org. Besl. vv 1941 (ongenummerd).
202. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 5.

203. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 120.
204. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning. Deel 1*, 143.
205. *Londense dagboeken van Jhr. ir. O.C.A. van Lidth de Jeude januari 1940-mei 1945. Band 2 januari 1943-mei 1945*, 1390.
206. Rüter, *Rijden en staken*, 394-407. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 375-409.
207. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 375-409.
208. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning, deel 1*, 167-168.
209. 'Beknopt verslag van de vergadering van vertegenwoordigers der drie landarbeidersorganisaties op woensdag 2 februari 1944 des namiddags 1 uur ten huize van Ruppert te Utrecht.' Archief Ruppert doos 81.
210. Uitgebrachte nota's waren meestal niet ondertekend of gedateerd terwijl soms een gefingeerde datum (van vóór de opheffing van de organisaties) werd vermeld. Klaarblijkelijk werd niet meer dan het hoogst noodzakelijke aan het papier toevertrouwd uit vrees voor ontdekking door ongewenste personen. Bovendien gingen de archieven van de drie CLO 's door oorlogshandelingen (CBTB), door overname door de Landstand (KNBTB) of door liquidatie (KNLC) grotendeels verloren. Ook van de drie landarbeidersbonden NBAL, NCLB en St. Deusdedit is archiefmateriaal schaars.
211. Briefje M. Ruppert aan W. Rip 4 november 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
212. Afschriften uitnodigingen van (waarschijnlijk) Rip aan Ruppert, Heymeyer en Van der Ploeg voor bespreking op het kantoor van de CBTB op 18 november 1941. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
213. Briefkaart M. Ruppert aan W. Rip 7 januari 1942. Archief CBTB doos 1 fiche 2.
214. *25 jaar Landbouwschap*, 87-89.
215. 'Beknopt verslag van de vergadering van vertegenwoordigers der drie landarbeidersbonden op woensdag 2 februari 1944 des namiddags 1 uur ten huize van Ruppert te Utrecht.' Archief Ruppert doos 81.
216. De drie landarbeidersbonden vergaderden op 2 februari, 4 maart, 28 juli, 14 augustus en 4 september 1944. Archief Ruppert doos 81.
217. Hueting, De Jong en Neij, *Naar groter eenheid*, 128.
218. A.W. Visser, 'Het overleg van de boeren- en landarbeidersorganisaties tijdens de bezetting', januari 1949. Archief Louwes doos 5. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 178-179.
219. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 178. A.W. Visser, 'Het overleg van de boeren- en landarbeidersorganisaties tijdens de bezetting', januari 1949. Archief Louwes doos 5.
220. Archief Louwes doos 5.
221. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 38-42. A.W. Visser, 'Het overleg van de boeren- en landarbeidersorganisaties tijdens de bezetting', januari 1949. Archief Louwes doos 5. Voortman, *Strijd en overleg*, 15.
222. Geciteerd bij: *25 jaar Landbouwschap*, 87-89.
223. DB GML 26 april 1945. Archief GML 5.19.
224. HB KNLC 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
225. HB GML 26 april 1945. Archief GML 5.19. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 44.
226. DB GML 26 april 1945. Archief GML 5.19. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorgansatie*, 50.
227. Bornebroek, *De strijd voor harmonie*, 245-251. De Bruijn en Werkman, *Van tuindersknecht tot*

- onderkoning. Deel 1*, 171-172. Peet, Altena en Wiedijk, *Honderd jaar sociaal*, 459.
228. Rip, *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 51-52.
229. Hagoort, *Twintig eeuwen emancipatie*, 179
230. Van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau*, 504.
231. IJ. de Boer en anderen, *Boer en markt. Ontwikkeling van de Nederlandse land- en tuinbouw en de Cebecco-Handelsraad in de periode 1949-1974*, 255.
232. Gesprek met H. Hospers 18 juli 2000.
233. Gesprek met drs. S.L. Louwes 5 oktober 1994, ir. A.J. Louwes 19 juli 2000.
234. St.v.d.L., *Mededelingen*, 14 augustus 1960.
235. Gesprek met H. Hospers 4 april 1995.
236. Brief van mevr. K. Louwes-Spiets aan haar zoon ir. A.J. Louwes 10 september 1944. Documentatie ir. A.J. Louwes.
237. Wiersma, *Herman Derk Louwes*, 90.

HOOFDSTUK 5

1. Van Bottenburg, '*Aan den Arbeid!*', 103-110.
2. Ten Have en anderen, *Het schap de maat genomen*, 4-5, 37-45.
3. Algemene vergadering GML 9 december 1930. *Redevoeringen*, 40-41.
4. Trienekens, *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945*, 14-24.
5. HB GML 15 oktober 1935. *Groninger Landbouwblad*, 2 november 1935.
6. Gesprek met dr. F.W.J. Kriellaars 5 maart 1996.
7. H.D. Louwes, 'De doeleinden van de Nederlandse landbouwpolitiek, in: *Landbouwkundig Tijdschrift*, januari 1951 (63ste jaargang, nr.1) 9-11.
8. H.D. Louwes, 'Bezonnen vrijheidsstreven', in: *Mededeelingen Stichting voor den Landbouw*, januari 1946. Archief LBS.
9. Klemann, 'De Nederlandse industrie 1938-1948', 506-509.
10. Kossmann, *De Lage Landen (1780-1980)*, deel 2, 231. Van Merriënboer, 'Sicco Mansholt oogst lof', 701.
11. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948, Band B*, 1535.
12. Bieleman, 'Dieren en gewassen in een veranderende landbouw. De legkippenhouderij', 166.
13. De Groot en Bauwens, 'Vijftig jaar landbouwbeleid in Nederland', 146.
14. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948, Band B*, 1506.
15. Van der Woude, *Leven met geschiedenis*, 104.
16. Bauwens en De Veer, 'Vijftig jaar landbouw en LEI in een dynamische context', 13. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948, Band B*, 1506.
17. Van der Woude, *Op goede gronden*, 223-226.
18. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 97.
19. Van der Woude, *Op goede gronden*, 225.
20. Smits, *Boeren met beleid*, 141-144.
21. HB-vergaderingen St.v.d.L. van 27 juni tot en met 19 december 1945. Archief Landbouwschap (verder te noemen: Archief LBS).
22. Rutten, 'Een van de tweehonderd C.G.A. Mertens (geb. 1918)', 157-163. Smits, *Boeren met beleid*, 142.
23. Smits, *Boeren met beleid*, 141-142.
24. *BWSN*, deel 6, 189.
25. HB St.v.d.L. 7 mei 1947. Archief LBS.
26. Loerakker, *Ontstaan en geschiedenis van de Ned. R.K. landarbeidersbond St. Deusdedit*, 175-176.
27. *25 jaar Landbouwschap*, 89.
28. DB GML 26 april 1945. Archief GML 5.19.
29. Openingsrede H.D. Louwes HB GML 28 mei 1945. Archief Louwes doos 5.
30. DB GML 26 april 1945. Archief GML

- 5.19.
31. Idem.
32. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980, Band 2, Heroriëntatie en integratie (1963-1980)*, 161. Jansen en Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*, 323-326. Korsten, *Standhouden door veranderingen*, 130.
33. DB GML 26 april 1945. Archief GML 5.19.
34. Openingsrede H.D. Louwes HB GML 28 mei 1945. Archief Louwes doos 5.
35. *Jaarverslag Stichting voor de Landbouw 2 juli 1945-31 december 1946*, (verder te noemen *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*), 6.
36. Dagelijkse besturen drie CLO's en drie landarbeidersbonden 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
37. Van Merriënboer, 'Sicco Mansholt oogst lof', 700.
38. Dagelijkse besturen drie CLO's en drie landarbeidersbonden 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
39. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 7.
40. HB KNLC 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
41. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 7.
42. Het archief van de Nederlandse Bond van Arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf (NBAL) bestaat voornamelijk uit Collectieve Arbeids-overeenkomsten. IISG Amsterdam. De archieven van de Nederlandse Christelijke Landarbeidersbond (NCLB) (IISG Amsterdam) en van de Nederlandse Katholieke Landarbeidersbond Sint Deusdedit (KDC Nijmegen) zijn zeer onvolledig.
43. *25 jaar Landbouwschap*, 81.
44. HB CBTB 29 juni 1945. Archief CBTB fiche 100 doos 50.
45. DB KNBTB 25 juni 1945. Archief KNBTB 1.
46. Piers, *Wisselend getij*, 31. Croesen, *De geschiedenis van het KNLC (1884-1934)*, 55.
47. HB KNLC 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
48. Opmerkingen H.D. Louwes bijeenkomst Centrale Commissie van het Vrijzinnig Protestantisme te Utrecht, 17 april 1948. Documentatie ir. A.J. Louwes.
49. HB 27 juni 1945. Archief KNLC Abbink.
50. Bijlage HB KNLC 8 augustus 1945, 'Eenige opmerkingen over den grondslag van het Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité, de doelstelling en de taak voor de toekomst.' Archief KNLC Abbink.
51. HB 8 augustus 1945. Archief KNLC Abbink.
52. Uit onderzoek van de Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool te Wageningen was gebleken dat zesenvijftig procent van de boeren was aangesloten bij een van de drie CLO 's. Piers, *Wisselend getij*, 175. Dit bevestigt de schatting van Rip in 1952.
53. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 4.
54. HB en DB St.v.d.L. 1945. Archief LBS.
55. HB St.v.d.L. 23 januari 1946. Archief LBS.
56. HB St.v.d.L. 5 februari 1946. Archief LBS.
57. HB St.v.d.L. 17 mei 1947. Archief LBS.
58. DB KNBTB 19 mei 1947. Archief KNBTB 3.
59. HB St.v.d.L. 30 juli 1947. Archief LBS.
60. HB KNLC 25 en 26 juni 1947. Archief KNLC Abbink.
61. HB St.v.d.L. 30 juli 1947. Archief LBS.
62. *Mededeelingenblad Stichting voor den Landbouw*, 1 september 1945, 2.
63. *Jaarverslag 1953 St.v.d.L.*, 34-36.
64. Verklaring E.P. Bal, archivaris van het Landbouwschap, 5 juli 2000.
65. Gesprek met H.Th. M. Grevers, 27 april 1995.
66. Gesprek met W.M. Broeders 4 juli 1995; idem met H.Th.M. Grevers 27 april 1995.

67. Geciteerd bij: 25 jaar *Landbouwschap*, 70-71.
68. Gesprek met drs. D.H. Franssens 15 juni 1995.
69. *Jaarverslag St.v.d.L. 1947*, 243-246.
70. Openingsrede H.D. Louwes algemene vergadering GML 30 december 1947, in: *Handelingen Groninger Maatschappij van Landbouw 1946-1947*, 80-94.
71. Gesprek met drs. A. Stokkers 19 juli 2000.
72. *Jaarverslag St.v.d.L. 1950*, 17-29.
73. Openingsrede H.D. Louwes, algemene vergadering GML 25 oktober 1932, in: *Redevoeringen*, 61.
74. Gesprek met mr. B.W. Biesheuvel 30 mei 1996.
75. Bottenburg, *Aan den arbeid!*, 211.
76. DB en HB St.v.d.L. 1945-1954. Archief LBS.
77. DB en HB St.v.d.L. 1945-1954 en LBS 1954-april 1960. Archief LBS. *Jaarverslagen St.v.d.L. 1945-1954* en LBS 1954-1959.
78. HB St.v.d.L. 1945-1954. Archief LBS.
79. Gesprek met H.Th.M. Grevers 27 april 1995.
80. Gesprek met mr. B.W. Biesheuvel 30 mei 1996.
81. Gesprek met W.M. Broeders 4 juli 1995.
82. Gesprek met C.G.A. Mertens 23 maart 1995.
83. Gesprek met mr. B.W. Biesheuvel 30 mei 1996.
84. Gesprek met dr. J. de Hoogh 18 januari 1995.
85. HB St.v.d.L. 17 maart 1948. Archief LBS.
86. HB St.v.d.L. 25 juli 1945. Archief LBS.
87. HB CBTB 29 juni 1945. Archief CBTB doos 50 fiche 100. Van der Woude stelt daarentegen: 'In augustus 1945 verscheen, dankzij veel improvisatietalent, het eerste naoorlogse nummer van *Ons Platteland*.' Van der Woude, *Op goede gronden*, 227.
88. DB KNBTB 16 juli 1945. Archief KNBTB 1.
89. *Boer en Tuinder, Blad van den K.N.B.T.B.*, 4 januari 1947.
90. HB St.v.d.L. 25 juli 1945. Archief LBS.
91. HB St.v.d.L. 7 augustus 1946. Archief LBS.
92. *25 jaar Landbouwschap*, 58-59.
93. Archief NCLB doos 34.
94. *Jaarverslag St.v.d.L. 1954-1955*, 40-41.
95. *25 jaar Landbouwschap*, 48.
96. Gesprek met dr. G. Heida, oud-secretaris LBS Friesland, 18 mei 1999.
97. *Jaarverslag St.v.d.L. 1954-1955*, 40.
98. HB KNLC 20 en 21 augustus 1947. Archief KNLC Abbink.
99. DB St.v.d.L. 17 september 1947. Archief LBS.
100. *Ons Platteland*, 14 december 1950.
101. Archief NCLB doos 34.
102. HB St.v.d.L. 15 oktober 1947. Archief LBS.
103. Gesprek met H.Th.M. Grevers 27 april 1995, W.M. Broeders 4 juli 1995 en dr. F.W.J. Kriellaars 5 maart 1996.
104. Gesprek met H.Th.M. Grevers 27 april 1995 en met dr. F.W.J. Kriellaars 5 maart 1996.
105. HB KNLC 28 en 29 januari 1948. Archief KNLC Abbink.
106. Brief H.D. Louwes aan HB-leden KNLC 3 februari 1948. Archief KNLC Abbink.
107. HB KNLC 26 mei 1948. Archief KNLC Abbink.
108. HB KNLC 23 juni 1948. Archief KNLC Abbink.
109. Brief ('Vertrouwelijk') H.D. Louwes aan de Hoofdbestuursleden van het Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité 7 maart 1949. Archief KNLC Abbink.
110. HB KNLC 19 september en 26 oktober 1949. Archief KNLC Abbink.

111. HB KNLC 25 januari 1950. Archief KNLC Abbink.
112. HB KNLC 24 mei 1950. Archief KNLC Abbink.
113. Nota voorzitter KNLC 'over de toekomstige taak van de Stichting voor de Landbouw of een soortgelijk orgaan van samenwerking naast de P.B.O.'. Bijlage HB 24 augustus 1950 Archief KNLC Abbink.
114. HB KNLC 24 augustus 1950. Archief KNLC Abbink.
115. Openingsrede H.D. Louwes Algemene Vergadering KNLC 24 november 1950. Archief KNLC Abbink.
116. Drie CLO 's 1951 en volgende jaren. Archief KNBTB 11 tot en met 35.
117. *Jaarverslag KNLC 1950*, 11.
118. *Jaarverslagen Stichting voor de Landbouw 1951, 1952, 1953, 1954-1955*, respectievelijk pag. 7, 7, 7, 7.
119. De Heer, 'De onderhandelaar Cees Knottnerus (1912-1991)', 107.
120. Gesprek met dr. J. de Hoogh 18 januari 1995.
121. Archief GML 21.15 en 21.16.
122. Openingsrede H.D. Louwes Algemene Vergadering KNLC 24 november 1950. Archief KNLC Abbink.
123. HB CBTB 16 november 1945. Archief CBTB doos 50 fiche 100.
124. DB KNBTB 8 januari 1946. Archief KNBTB 2.
125. HB KNLC 11 december 1945. Archief KNLC Abbink.
126. HB KNLC 11 januari 1946. Archief KNLC Abbink.
127. HB KNLC 16 oktober 1945. Archief KNLC Abbink.
128. HB KNLC 18 december 1946. Archief KNLC Abbink.
129. HB St.v.d.L. 16 juli 1947. Archief LBS.
130. HB CBTB 29 juni 1945, 31 januari 1946, 5 en 6 november 1946, 10 januari 1947, 21 en 22 maart 1947, 30 en 31 januari 1948. Archief CBTB doos 50 fiche 100.
131. De KNBTB had in 1947 ruim zesenzeventigduizend leden, het KNLC ruim vijfenveertigduizend en de CBTB een kleine vijftigduizend leden, respectievelijk tweeënvijftig, eenendertig en zeventien procent. *Verslag over de Landbouw in Nederland over 1947*, 226-227.
132. HB St.v.d.L. 27 juni 1945. Archief LBS.
133. HB St.v.d.L. 3 oktober 1945. Archief LBS.
134. HB St.v.d.L. 21 augustus 1946. Archief LBS.
135. Bespreking HB St.v.d.L. met de Minister van LVV, 22 augustus 1946. Archief F.F.X. Cerutti, KDC Nijmegen.
136. *Jaarverslag St.v.d.L. 1947*, 45-46.
137. *Jaarverslag St.v.d.L. 1951*, 51.
138. DB KNBTB 21 juli 1947. Archief KNBTB 4.
139. DB KNBTB 18 augustus 1947. Archief KNBTB 4.
140. Besluitenlijst KNBTB 25 januari 1949. Archief KNBTB 7. HB St.v.d.L. 16 februari 1949. Archief LBS.
141. Rutten, 'Een van de tweehonderd C.G.A. Mertens (geb. 1918)', 162.
142. DB KNBTB 16 mei 1949. Archief KNBTB 7.
143. *Jaarverslag St.v.d.L. 1950*, 37; *idem 1951*, 38; *idem 1952*, 39.
144. Gesprek met ir. M.A. Geuze 5 juli 1995.
145. Begroting KNLC-1950. Archief KNLC Abbink.
146. HB KNLC 19 september 1949. Archief KNLC Abbink.
147. HB KNLC 26 maart 1947. Archief KNLC Abbink.
148. *Jaarverslag St.v.d.L. 1952*, 30.
149. *Jaarverslag St.v.d.L. 1954-1955*, 49.
150. Bottenburg, *Aan den Arbeid!*, 100-107.
151. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 33-34
152. Idem, 38.
153. Bauwens en De Veer, 'Vijftig jaar landbouw en LEI in een dynamische con-

- text', 11-13.
154. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 10-12.
155. *Jaarverslag St.v.d.L. 1947*, 14. Van Merriënboer, 'Sicco Mansholt oogst lof', 703.
156. DB KNBTB 18 augustus 1947. Archief KNBTB 4.
157. *Jaarverslag St.v.d.L. 1947*, 18.
158. *Idem*, 14-16.
159. *Idem*, 14-19.
160. *Boer en Tuinder*, 4 oktober 1947.
161. *Jaarverslag St.v.d.L. 1948*, 14.
162. Strijker, 'De relatie met het buitenland in handel en beleid', 102-103.
163. Duynstee en Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees*, 455-457.
164. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 37.
165. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 38. Van den Brink, *Structuur in beweging: het landbouwstructuurbeleid in Nederland 1945-1985*, 75, 194, 202.
166. Andela, *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk*, 32.
167. Karel, 'De illusie van het maakbare platteland? Streekverbetering 1956-1970', 73.
168. Piers, *Wisselend getij*, 275.
169. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 44-46.
170. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 122-127. Korsten, *Standhouden door veranderingen*, 112. Smits, *Boeren met beleid*, 112.
171. HB St.v.d.L. 5 maart, 20 april, 19 mei 1947. Archief LBS.
172. Vermeulen, *Europees landbouwbeleid in de maak*, 90-91.
173. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948, Band B*, 1550.
174. Maris, Scheer en Visser, *Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden*, 13-17.
175. Maris en Willering, *De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode van 1949 tot 1953*, 60.
176. Maris en Rijnveld, *Landbouw en platteland in een stroomversnelling*, 48-53.
177. De Groot en Bauwens, 'Vijftig jaar landbouwbeleid in Nederland', 152-153.
178. Van Merriënboer, 'Sicco Mansholt oogst lof', 777.
179. Bauwens en De Veer, 'Vijftig jaar landbouw en LEI in een dynamische context', 16-17.
180. Duffhues, *Voor een betere toekomst*, 214.
181. Van der Giessen en Spierings, 'Agrarische beroepsbevolking en werkgelegenheid', 195-196.
182. Karel, 'De illusie van het maakbare platteland? Streekverbetering 1956-1970', 73.
183. *Verslag over de landbouw in Nederland over 1957*, 34-35.
184. *Jaarverslag St.v.d.L. 1948*, 11-12.
185. HB St.v.d.L. 20 oktober 1948. Archief LBS.
186. St.v.d.L., *De toekomstige Nederlandse landbouwpolitiek*. 7-8.
187. *Idem*, 22-25.
188. HB St.v.d.L. 18 oktober 1950. Archief LBS.
189. DB KNBTB 3 november 1950. Archief KNBTB 10.
190. DB KNBTB 21 mei 1951. Archief KNBTB 12.
191. Maris en Rijnveld, *De landarbeiders in Nederland. Een beroepsgroep in beweging*, 78-79.
192. Maris en Rijnveld, *Landbouw en platteland in een stroomversnelling*, 61-62.
193. Maris en Rijnveld, *De landarbeiders in Nederland. Een beroepsgroep in beweging*, 51.
194. *Idem*, 36.
195. Geciteerd bij: Maris en Rijnveld, *Landbouw en platteland in een stroomversnelling*, 61.
196. Priester, 'Boeren met machines. Paarden en trekkers', 78-80.

197. Bieleman en Priester, 'Boeren werd agri-business - een synthese', 229.
198. HB St.v.d.L. 6 november 1946. Archief LBS.
199. Vaandrager, *Overheid en sociale zekerheid voor boeren en tuinders*, 84.
200. HB St.v.d.L. 16 april 1947. Archief LBS.
201. 'Het landbouwbedrijfspensioen', in: *Ons Platteland*, 23 april 1947.
202. Brief A.W. Biewenga aan het HB van de CBTB 28 april 1947. Archief CBTB doos 2 fiche 3.
203. Brief W.P. Cnossen aan het Bureau van de CBTB, 30 april 1947. Archief CBTB doos 2 fiche 3.
204. Diepenhorst en Van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, 258.
205. *Boer en Tuinder*, 19 april 1947.
206. Vaandrager, *Overheid en sociale zekerheid voor boeren en tuinders*, 85.
207. HB St.v.d.L. 1 oktober 1947. Archief LBS.
208. HB St.v.d.L. 1 oktober 1947. Archief LBS.
209. Vaandrager, *Overheid en sociale zekerheid voor boeren en tuinders*, 87.
210. HB CBTB 14 mei 1948. Archief CBTB doos 50 fiche 101.
211. HB CBTB 12 november 1948. Archief CBTB doos 50 fiche 101.
212. Brief secretaris W. Rip aan de St.v.d.L. 16 november 1948. Archief CBTB doos 50 fiche 101.
213. DB KNBTB 15 december 1947. Archief KNBTB 5.
214. DB KNBTB 18 oktober 1948. Archief KNBTB 6.
215. Rip, 'Bedrijfspensioen voor boeren?', in: *De Rotterdammer*, 6 maart 1949.
216. HB CBTB 12 maart 1949. Archief CBTB doos 51 fiche 102.
217. DB KNBTB 11 maart 1949. Archief KNBTB 7.
218. HB St.v.d.L. 16 maart 1949. Archief LBS.
219. Vaandrager, *Overheid en sociale zekerheid voor boeren en tuinders*, 60.
- Voortman, *Strijd en overleg*, 39.
220. HB KNLC 23 maart 1949. Archief KNLC Abbink.
221. HB St.v.d.L. 20 april 1949. Archief LBS.
222. HB St.v.d.L. 20 juli 1949. Archief LBS.
223. HB St.v.d.L. 17 mei 1950. Archief LBS.
224. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst*, 30-50.
225. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*. 20.
226. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst*, 52. HB St.v.d.L. 17 oktober 1951. Archief LBS.
227. HB St.v.d.L. 17 oktober 1951. Archief LBS.
228. Korsten, *Standhouden door veranderingen*, 85-87.
229. Karel, 'De illusie van het maakbare platteland? Streekverbetering 1956-1970', 70.
230. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de Landbouwvoorlichtingsdienst*, 54.
231. Drie CLO 's 2 september 1952. Archief KNBTB 20.
232. HB St.v.d.L. 15 oktober 1952. Archief LBS.
233. HB St.v.d.L. 19 november 1952. Archief LBS.
234. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst*, 54.
235. Drie CLO's 28 mei 1953. Archief KNBTB 22.
236. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst*, 67.
237. Zuurbier, *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst*, 67-68.
- Smits, *Boeren met beleid*, 194-195.
238. Inleiding Minister S.L. Mansholt ter gelegenheid van de instelling van het

- Landbouwschap bij Koninklijk Besluit van 16 februari 1954, 17 maart 1954. Archief LBS.
239. Openingswoord voorzitter H.D. Louwes bij de eerste openbare vergadering van het Bestuur van het LBS 18 mei 1954. Archief LBS.
240. Van Bottenburg, *Aan den Arbeid!*, 15-16.
241. Bogaarts, *De periode van het kabinet-Beel 1946-1948, Band B*, 1259.
242. Schuyt en Taverne, *1950 Welvaart in zwart-wit*, 53-61.
243. Van Bottenburg, *Aan den Arbeid!*, 110-117.
244. Idem, 48, 100-101.
245. *Jaarverslag St.v.d.L. 1945-1946*, 25.
246. *25 jaar Landbouwschap*, 72.
247. Rede H.D. Louwes bij de herdenking van de instelling van een Landbouwschap bij KB van 16 februari 1954, 17 maart 1954. Archief LBS.
248. Van Griensven en Van der Heiden, 'Staatsbemoeienis versus particulier initiatief', 414-415.
249. Bos, Van Merriënboer en Pekelder, 'Het parlement', 112.
250. Douma, *Hoofdzaken en strijdpunten van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie*, 6-10, 85.
251. Idem, 105.
252. Ten Have en anderen, *Het schap de maat genomen*, 44.
253. Brief St.v.d.L. aan de Sociaal-Economische Raad: 'Instelling van een Bedrijfschap voor de Landbouw,' 1 augustus 1951. Archief F.F.X. Cerutti. KDC.
254. *Jaarverslag LBS 1954-1955*, 13. Inleidingen H.D. Louwes, S.L. Mansholt en A.C. de Bruijn ter gelegenheid van de instelling van het Landbouwschap bij Koninklijk Besluit van 16 februari 1954, 17 maart 1954. Archief LBS.
255. Eerste vergadering bestuur LBS 7 mei 1954. Archief LBS.
256. *Jaarverslag LBS 1954-1955*, 15.
257. Openingswoord voorzitter H.D. Louwes bij de eerste openbare vergadering van het Bestuur van het LBS 18 mei 1954. Archief LBS.
258. *25 jaar Landbouwschap*, 85.
259. *Idem*, 27.
260. St.v.d.L., 'De instelling van het Landbouwschap en de organisatorische maatregelen, die kort daarop dienen te volgen', 13 november 1953. Archief KNBTB 24.
261. Wetgevingscommissie 13 november 1954, 'De instelling van het Landbouwschap en de organisatorische maatregelen, die kort daarop dienen te volgen'. Archief KNBTB 24.
262. HB LBS 28 september 1955. Archief LBS.
263. HB LBS 18 mei 1954 tot en met 13 april 1960. Archief LBS.
264. HB LBS 16 mei 1956. Archief LBS.
265. Drie CLO 's 11 augustus 1953. Archief KNBTB 23.
266. Besprekingen DB LBS met de gewestelijke organisaties in de gewesten, gehouden van 14 tot en met 29 oktober 1954. Archief CBTB doos 4 fiche 9.
267. *Jaarverslag LBS 1954-1955*, 30-36.
268. Bespreking DB LBS met de gewestelijke organisaties in Limburg, 28 oktober 1954. Archief CBTB doos 4 fiche 9.
269. *Jaarverslag Landbouwschap 1954-1955*, 30-36.
270. Leden landbouworganisaties: in 1954 had de KNBTB bijna eenenzeventigduizend leden (vijfenvoertig procent), het KNLC een kleine zestigduizend (negenendertig procent) en de CBTB ruim zesentwintigduizend (zesentwintig procent). Leden landarbeidersbonden: in 1954 telde de NBAL eenenveertigduizend leden (drieënveertig procent), de NCLB bijna dertigduizend (dertig procent) en St. Deusdedit bijna vijfentwintigduizend leden (zesentwintig procent). *Verslag over de landbouw 1955*, 442.
271. DB en HB LBS 1954-1960. Archief LBS.
272. HB St.v.d.L. 1945-1954; HB LBS

- 1954-1960. Archief LBS.
273. HB St.v.d.L. 1945-1954. HB LBS 1954-1960. Archief LBS.
274. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 63.
275. Conclusies vergadering van de Ministers Mansholt, Hofstra, Suurhoff en Zijlstra met het LBS, 13 juni 1957. Archief LBS.
276. HB LBS 16 mei 1956. Archief LBS.
277. HB St.v.d.L. 20 juli 1947. Archief LBS.
278. HB St.v.d.L. 5 juni 1946. Archief LBS.
279. Gesprek met C.G.A. Mertens 23 maart 1995.
280. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 63.
281. Conclusies bespreking Minister van LVV en LBS 19 februari 1958. Archief LBS.
282. Conclusies bespreking minister van LVV en LBS 2 oktober 1958. Archief LBS.
283. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 64-84.
284. Conclusies bespreking Minister van LVV en LBS 14 januari 1959. Archief LBS.
285. *Jaarverslag LBS 1959*, 15.
286. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland*, 66-68.
287. Mr. V.A.M. Marijnen was secretaris Hoofdafdeling Tuinbouw St.v.d.L. van augustus 1949 tot 1 juni 1951. *Jaarverslagen St.v.d.L. 1949 en 1951*, respectievelijk 242 en 234.
288. *Jaarverslag LBS 1959*, 14-22.
289. *Jaarverslag LBS 1960*, 15-19.
290. Van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw*, 90-91.
291. *Jaarverslag LBS 1960*, 40.
292. Gesprek met C.G.A. Mertens 17 april 2001.
293. Smits, *Boeren met beleid*, 186.
294. Gesprek met C.G.A. Mertens 23 maart 1995.
295. Spontane verklaring van drs. J.J. Schouten tijdens een pauze van het Congres van de Vereniging voor Landbouw- geschiedenis te Wageningen, 3 november 2000. (Schouten was voorzitter van de KNBTB van 1975-1989. Smits, *Boeren met beleid*, 303.)
296. Smits, *Boeren met beleid*, 186.
297. Van den Brink, *Structuur in beweging*, 120.
298. Van Schendelen, *De markt van politiek en bedrijfsleven*, 135.
299. Douw, 'Meer door minder. Ontwikkelingen in de agrarische structuur na 1950', 49.
300. Van Schendelen, *De markt van politiek en bedrijfsleven*, 135.
301. Inleiding H.D. Louwes voor de Commerciële club te Groningen 'De toekomst van onze Groninger Landbouw met zijn moeilijkheden en mogelijkheden', 13 februari 1959. Documentatie Ir. A.J. Louwes.
302. Idem.
303. Saal, *Het boerengezin in Nederland*, 248.
304. HB LBS 17 februari 1960. Archief LBS.
305. Saal, *Het boerengezin in Nederland*, 248-256.
306. Idem, 264-265.
307. M., 'Bij H.D. Louwes, topman van het landbouw-organisatieleven,' in: *De Landbode*, 22 mei 1954.
308. Gesprek met H.Th.M. Grevers, 27 april 1995.
309. Trienekens, *Tussen ons volk en de honger*, 70.
310. Gesprek met G.J. Iemhoff 10 september 1995.
311. Gesprek met H.Th.M. Grevers 27 april 1995; idem ir. A.J. Louwes 28 februari 1996.
312. Brief H.D. Louwes aan zijn kinderen, 1954. Documentatie ir. A.J. Louwes.
313. Documentatie ir. A.J. Louwes.
314. Kooopcontract pand de Gast 34 te Zuidhorn. Archief Louwes doos 9.
315. DB en HB LBS 1954-1960. Archief LBS.

316. Openingstoespraak H.D. Louwes, voorzitter LBS, voor de buitengewone bestuursvergadering van het LBS, 24 juni 1959. Archief Louwes doos 8.
317. Gesprek met de heer en mevrouw A.J. Louwes - R.M.Bruder 28 februari 1996.
318. HB LBS 13 april 1960. Archief LBS.
319. Gesprek met C.G.A.Mertens 23 maart 1995.

SAMENVATTING

1. Bos, Van Merriënburg en Pekelder, 'Het parlement', 111.
2. Van Bottenburg, *Aan den Arbeid!*, 177, 221.
3. Informatie verstrekt door drs. A. Stokkers, oud-secretaris CBTB, van 1993-1997 namens het Landbouwschap lid van het Economisch en Sociaal Comité van de Europese Gemeenschappen te Brussel. Hoewel hij in dienst was van het Landbouwschap, vertegenwoordigde hij

in dit Comité alleen de landbouworganisaties. De belangen van de landarbeidersbonden werden behartigd door vertegenwoordigers van de vakcentrales. 17 september 2001.

SUMMARY

1. Bos, Van Merriënburg and Pekelder, 'Het parlement', 111.
2. Van Bottenburg, *Aan den Arbeid!*, 177, 221.
3. Information provided by drs. A. Stokkers, former secretary CBTB, from 1993-1997 on behalf of the Agricultural member of the Economic and Social Committee of the European Communities in Brussels. Although he was in the service of the 'Landbouwschap', on this committee he only represented the agricultural organisations. The interests of the agricultural workers' unions were promoted by representatives of the trades union federations. 17 September 2001.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

- Algemeen Rijksarchief, Den Haag
 - Archief Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (gedeeltelijk)
 - Archief F.E. Posthuma
- Rijksarchief Assen
 - Archief Drentse Boerenbonden
 - Archief J. Smid
- Rijksarchief Utrecht
 - Archief Centrale Commissie van het vrijzinnig protestantisme 1931-1933
- Groninger Archieven (voorheen Rijksarchief Groningen en Stadsarchief Groningen), Groningen
 - Archief Classis Winsum
 - Archief Groninger Maatschappij van Landbouw en haar voorgang(st)ers
 - Archief Hervormde gemeente Eenrum
 - Archief Louwes
 - Archief Provinciaal Groninger Rederijkersverbond
 - Archief van de provinciale Synode van Stad en Lande, sinds 1816 het Provinciaal Kerkbestuur Groningen
 - Archief Vereniging van Vrijzinnige Hervormden te Groningen
- Gemeentehuis De Marne, Leens
 - Archief gemeente Ulrum
 - Archief Burgerlijke Stand gemeente Ulrum
 - Archief Rederijkerskamer 'Asinga' Ulrum
- Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlandse Protestantisme, VU, Amsterdam
 - Archief Christelijke Boeren- en Tuindersbond
 - Archief Groninger Christelijke Boeren- en Tuindersbond
 - Archief M. Ruppert
- Internationaal Instituut voor Sociale geschiedenis, Amsterdam
 - Archief Ferdinand Domela Nieuwenhuis
 - Archief Nederlandsche Christelijke Landarbeidersbond
 - Archief Nederlandsche Landarbeidersbond
- Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen
 - Archief F.F.X. Cerutti
 - Archief Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond
 - Archief katholieke landarbeidersbond Sint Deusdedit
- Landbouwschap, Den Haag
 - Archief Landbouwschap
- Verhuisbedrijf Abbink, Rijswijk
 - Archief Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité (gedeeltelijk)
- Documentatie ir. A.J. Louwes, Lelystad (beschikbaar gesteld aan de auteur)

AANGEHAALDE DAG(WEEK)BLADEN EN PERIODIEKEN

Algemeen Brabantsch Dagblad
(Algemeen) Nederlands Landbouwblad
A.R. Staatskunde
Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
(BMGN)
Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap
Boer en Tuinder
Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging
Co-operatie
Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek
Economisch-Sociale Berichten
Emmer Courant
Friesch Landbouwblad
Groninger Landbouwblad
De Hogelandster
De Landbode
Landbouwkundig Tijdschrift
Leeuwarder Courant
Medede(e)lingen Stichting voor de(n) Landbouw
Nederlandsch Landbouwweekblad
Nieuwe Hoornsche Courant
Nieuwe Provinciale Groninger Courant
Nieuwe Rotterdamsche Courant
Nieuwe Winschoter Courant
Nieuwsblad van het Noorden
Ommelanden
Ons Groninger Platteland
Ons Platteland
Provinciale Groninger Courant
Recht voor Allen
De R.K. Boeren- en Tuindersstand
De R.K. Boerenstand
De Rotterdammer
Spil
Tijdschrift voor Geschiedenis
Tijdschrift der Nederlandse Heidemaatschappij
De Veldbode
Vrijzinnig Weekblad

AANGEHAALDE GESPREKKEN

Mr. B.W. Biesheuvel 30 mei 1996
IJ. de Boer 13 april 1995
W.M. Broeders 4 juli 1995
J. Bruins 15 maart 1995
C. Egas 21 maart 1995
Drs. D.H. Franssens 15 juni 1995
Ir. M.A. Geuze 5 juli 1995
H.Th.M. Grevers 27 april 1995
Mevr. M. Hamming en mevr. D. Kramer-Hamming 14 september 1995
Dr. G. Heida 18 mei 1999
Dr. J. de Hoogh 18 januari 1995
H. Hospers 4 april 1995 18 juli 2000
J. Hospers 20 april 1995
G.J. Iemhoff 10 september 1995
W. Jas 29 november 1995
Dr. F.W. Kriellaars 5 maart 1996
Ir. A.J. Louwes 26 oktober 1994, 28 februari 1996, 20 januari 1999, 19 juli 2000
Ir. H.J. Louwes 26 oktober 1994
Drs. S.L. Louwes 5 oktober 1994, 21 februari 1995, 7 december 1995
G.R. Meijer 9 april 2001
R. Mennes 9 mei 1995
C.G.A. Mertens, 23 maart 1995, 17 april 2001
Drs. A. Stokkers 4 oktober 1999, 17 december 1999, 19 juli 2000, 17 september 2001
Heer en Mevrouw K.P. Wouda 13 november 1996
Dr. R. van der Woude 15 juni 2001
K.A. Zuideveld 14 januari 1997

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Addens, N.G., *Gedenkboek Groninger Maatschappij van Landbouw 1837-1937* (Groninger Maatschappij van Landbouw, z.j. [1937])
- Addens, N.G., *De "Vraagpunten" der Groningse Maatschappij van Landbouw 1852-1941* (Veenman Wageningen 1950)
- Addens, N.G., *Honderd jaar plattelandsleven in Groningen* (Groninger Maatschappij van Landbouw 1952)
- Addens, N.H.H., *Over de beroepskeuze van kinderen van grotere boeren en van landarbeiders in Friesland en Groningen* (Ministerie van Landbouw en Visserij 1961)
- Aerts, R., *De Letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Meulenhoff Amsterdam 1997)
- Algemene of confessionele organisatie?* (brochure. Bibliotheek LTO-Nederland z.p. [s-Gravenhage] 1948)
- Andela, G., *Kneedbaar landschap, kneedbaar volk. De heroïsche jaren van de ruilverkavelingen in Nederland* (Thoth Bussum 2000)
- Bauer, A.J.H., *De openbare arbeidsbemiddeling gedurende den bezettingstijd (1940-1945)* (Waltman Delft 1948)
- Bauwens, A.L.G.M. en J. de Veer, 'Vijftig jaar landbouw en LEI in een dynamische context', in: Bauwens, A.L.G.M., M.N. de Groot en K.J. Poppe (red.), *Agrarisch bestaan. Beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen en Maastricht 1990) 9-34
- Bekkum, R. van, *Tussen vraag en aanbod. Op zoek naar de identiteit van de arbeidsvoorzieningsorganisatie* (SDU Den Haag 1996)
- Berg, W. van den, 'Rederijkers, een nationale ramp?', in: Haan, J. (red.), *Alzoo Rederijkers! 125 jaar Koninklijk Provinciaal Groninger Rederijkers Verbond* (Meinders Groningen 1992) 13-20
- Bergh, H. van den, *Multatuli Volledige Werken*, deel 20 (Van Oorschot Amsterdam 1989)
- Beukema, G.F. en G.R. Meijer, 'Landbouwpolitiek en prijsbeleid', in: Beukema, G.F. en anderen (red.), *Gedenkboek Nijverheid 1991. Historie van de Marne deel 1* (Vereniging ter bevordering van Landbouw en Nijverheid Leens 1991) 71-86
- Bieleman, J., *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950* (Boom Meppel en Amsterdam 1992)
- Bieleman, J. (red.), *Boerenlandschap in beweging. Anderhalve eeuw boerenbedrijf in Drenthe en het Drents Landbouwgenootschap* (Regio-Project Groningen 1994)
- Bieleman, J., 'Dieren en gewassen in een veranderende landbouw. De legkippenhouderij', in: Schot, J.W. en anderen, *Techniek in Nederland in de*

- twintigste eeuw III Landbouw Voeding* (Walburg Pers Zutphen 2000) 155-179
- Bieleman, J. en P.R. Priester, 'Boeren werd *agri-business* - een synthese', in: Schot, J.W. en anderen, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw III Landbouw Voeding* (Walburg pers Zutphen 2000) 227-233
- Bijsterveldt, J. van, en L. van Vroonhoven, *Een tijdsbeeld uit Brabant: 1960-2000. Een klas op zoek naar koers* (Damon Leende 2000)
- Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland (BWSN) delen 1 tot en met 8* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1986 tot en met 2000)
- Blom, J.C.H., 'Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940-5 mei 1945', in: Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Nijgh en Van Ditmar, Universitaire Pers Rotterdam 1989) 56-101
- Blom, J.C.H., "'Het geloof van de radio op Vrijdagavond." Aspecten van de geschiedenis van de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep 1926-1968', in: Blom, J.C.H., *Burgerlijk en beheerst. Over Nederland in de twintigste eeuw* (Balans Amsterdam 1996) 10-81
- Boer, IJ. de, en anderen, *Boer en markt. Ontwikkeling van de Nederlandse land- en tuinbouw en de Cebecco-Handelsraad-organisatie in de periode 1949-1974* (Cebecco-Handelsraad Rotterdam 1976)
- Boerma, G., A.F. Kruizinga en R. van der Turk (red.), *Boerderijen in het Halfambt* (Wolters-Noordhoff Groningen 1992)
- Bogaarts, M.D., *De periode van het kabinet-Beel: 3 juli 1946-7 augustus 1948, Band B. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 2* (SDU-Uitgeverij 's-Gravenhage 1989) 1503-1611
- Bornebroek, A., *De strijd voor harmonie. De geschiedenis van de Industrie- en Voedingsbond CNV 1896-1996* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1996)
- Bornewasser, J.A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980. Band 2. Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Valkhof Pers Nijmegen 2000)
- Bos, A., J. van Merriënboer en J. Pekelder, 'Het parlement', in: Baalen, C. van, en J. Ramakers (red.), *Het kabinet-Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 deel 5* (SDU Uitgevers Den Haag 2001) 55-146
- Bosmans, J., *Staatkundige vormgeving in Nederland. De tijd na 1940* (Van Gorcum Assen en Maastricht 1990)
- Bosscher, D., *Om de erfenis van Colijn. De ARP op de grens van twee werelden 1939-1952* (Sijthoff Alphen aan den Rijn 1980)
- Bottenburg, M. van, 'Aan den Arbeid!'. *In de wandelgangen van de Stichting van de Arbeid 1945-1995* (Bakker Amsterdam 1995)
- Bouman, P.J., *Komen en gaan. Vijf generaties in de Groninger landbouw 1837-1962* (z.p. z.j.)
- Bouman, P.J., 'De landbouw op de zeelei', in: Sneller, Z.W., *Geschiedenis*

- van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia) 277-294
- Bouman, P.J., 'Landbouworganisaties', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia) 252-268
- Bouman, P.J., *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw en van de Zeeuwsche Landbouw-Maatschappij 1843-1943* (Veenman Wageningen 1946)
- Bouman, P.J., *Bedreigd bestaan. De sociale, economische en culturele situatie in Noord-Groningen* (Niemeijer Groningen 1959)
- Brink, A. van den, *Structuur in beweging: het landbouwstructuurbeleid in Nederland 1945-1985* (Landbouwuniversiteit Wageningen 1990)
- Broekema, S., 'Cultuur van isolement naar emancipatie', in: Formsma, *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 553-590
- Brugmans, I.J., 'Standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 74 (1960) 30-52
- Brugmans, I.J., *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* (Nijhoff Leiden 1983² Onge-wijzigde herdruk; eerste druk 1961)
- Bruin, A.A. de, *Het ontstaan van de schoolstrijd in Nederland. Onderzoek naar de wortels van de schoolstrijd in de Noordelijke Nederlanden gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw* (Bolland Barneveld 1985)
- Bruin, J. de, en P.E. Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning. Bio-grafie van Marinus Ruppert. Deel I: de jaren 1911-1947* (Verloren Hil-versum 2001)
- Bruins, L.H., 'Waarom "Nieverhaid"', in: Beukema, G.F. en anderen, *Gedenkboek Nijverheid 1991. Historie van de Marne, deel 1* (Vereniging ter bevordering van Landbouw en Nijverheid Leens 1991) 15-18
- Bruintjes, G., *Socialisme in Groningen* (Van Gennep Amsterdam 1980)
- Buiting, M.H.J., *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland (SDP)* (Internationaal Insti-tuut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1989)
- Burg, M. van der, *Een half miljoen boerinnen in de klas. Landbouwhuis-houdonderwijs vanaf 1909* (De Voorstad Heerlen 1988)
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van de bedrijfsgrootte en de eigendomsverhoudingen in de landbouw, 1948* (Staatsdrukkerij- en uitgeversbedrijf 's-Gravenhage 1950)
- Coster, W., *Overijssel op het land. Een geschiedenis van de Overijsselsche Landbouw Maatschappij 1871-1996* (Waanders Zwolle 1996)
- Crijns, A.H., *Van overgang naar omwenteling in de Brabantse land- en tuin-bouw 1950-1985. Schaalvergroting en specialisatie* (Stichting Zuidelijk

- Historisch Contact Tilburg 1998)
- Croesen, V.R.II., *De geschiedenis van het Koninklijk Nederlandsch Landbouw-Comité (1884-1934), Gedenkboek 50-jarig bestaan KNLC* (z.p. [’s-Gravenhage] z.j. [1934])
- Dekker, J.C., *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg, 1892-1950* (Gianotten Tilburg 1996)
- Deursen, A.Th. van, 'Cultuur in het isolement', in Formsma, W.J. (red.) *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 389-422
- Diepenhorst, P.A., *Onze landbouw* (Kok Kampen 1933)
- Diepenhorst, P.A., en C. van den Heuvel, *Gedenkboek CBTB 1918-1948*, (Ten Hagen 's-Gravenhage z.j. [1948])
- Dijk, J.J. van, en P.E. Werkman, *Door geweld gedwongen. Het CNV in oorlogstijd* (CNV Utrecht z.j.)
- Douma, A.J.S., *Hoofdzaken en strijdpunten van de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie* (Nijhoff 's-Gravenhage 1953)
- Douw, L., 'Meer door minder. Ontwikkelingen in de agrarische structuur na 1950', in: Bauwens, A.L.G.M., M.N de Groot en K.J. Poppe (red.), *Agrarisch bestaan. Beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen en Maastricht) 35-53
- Drukker, J.W., *Waarom de crisis hier langer duurde. Over de Nederlandse economische ontwikkeling in de jaren dertig* (Rijksuniversiteit Groningen 1990)
- Dudink, S., *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1997)
- Duffhues, T., *Voor een betere toekomst. Het werk van de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond voor bedrijf en gezin 1896-1996* (Valkhof Pers Nijmegen 1996)
- Duynstee, F.J.F.M. en J. Bosmans, *Het kabinet-Schermerhorn-Drees 24 juni 1945 - 3 juli 1946. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 deel 1* (Van Gorcum Assen en Amsterdam 1977)
- Eck, M. van, 'Van stands- naar belangenorganisatie. De confessionele bonden en de wereldcrisis van de jaren dertig', in: Bieleman (eindred.) en anderen, *Anderhalve eeuw Gelderse landbouw. De geschiedenis van de Geldersche Maatschappij van Landbouw en het Gelderse platteland*, (Regio-Project Groningen 1995) 162-179
- Fockema Andrea, S.J., 'Rechtsverhoudingen', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Batavia en Groningen) 208-234
- Formsma, W.J., 'Van patriottisme naar liberalisme 1795-1848', in: idem (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 425-456
- Frieswijk, J.A., *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen-*

- en zuivelarbeiders in het noorden van Nederland (1850-1914)* (Fryske Akademy Ljouwert 1989)
- Frietema, H.J., 'Coöperatie en de economische wetenschappen', in: brochure *NCR* (Nationale Coöperatieve Raad Den Haag 1951)
- Frijda, H., 'De Landbouwcrisis en de algemeene depressie', in: *Prae-advies over: de Landbouwcrisis als element der algemeene economische depressie* (Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek Nijhoff 's-Gravenhage 1931) 1-56
- Gedenkboek 1841-1941 Vereeniging ter Bevordering van Landbouw en Nijverheid te Leens z.j. [1941]*)
- Gedenkboek Nijverheid 1991 deel 2. Boerderijen in de Marne en hun bewoners* (Vereniging ter bevordering van Landbouw en Nijverheid Leens 1991)
- Genderen Stort, C.G.J.A. van, 'Het vereenigingsleven in den landbouw', in: *De Nederlandse landbouw in het tijdvak 1813-1913'* (Directie van den Landbouw, Van Langenhuysen 's-Gravenhage 1913) 106-210
- Génestet, P.A. de, *Complete gedichten* (z.p. z.j.)
- Giebels, L.J., *Beel, Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (SDU Den Haag en Centrum voor Parlementaire Geschiedenis Nijmegen 1995)
- Giessen, L.B. van der, en C.J.M. Spierings, 'Agrarische beroepsbevolking en werkgelegenheid', in: Bauwens, A.L.G.M., M.N. de Groot en K.J. Poppe (red.), *Agrarisch bestaan. Beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen en Maastricht) 189-206
- Griensven, P. van, P. van der Heiden en J. Ramakers, 'Staatsbemoeienis versus particulier initiatief', in: Baalen, C. van, en J. Ramakers (red.), *Het kabinet-Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 deel 5* (SDU Uitgevers Den Haag 2001) 393-534
- Groot, M.N. de, en A.L.G.M. Bauwens, 'Vijftig jaar landbouwbeleid in Nederland; consensus en conflict', in: Bauwens, A.L.G.M., M.N. de Groot en K.J. Poppe (red.), *Agrarisch bestaan. Beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen en Maastricht) 146-188
- Haan, I. de, en J.W. Duyvendak, 'De liberale herkomst van de maakbare samenleving', in: Duyvendak, J.W. en I. de Haan, *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam University Press Amsterdam 1997) 9-26
- Haar, J. van der, *Van school naar Hogeschool, 1873-1945. De geschiedenis van de Landbouwuniversiteit Wageningen, deel 1* (Landbouwuniversiteit Wageningen 1993)
- Hagoort, R., *Twintig eeuwen emancipatie. Een overzicht over de ontwikkeling van de positie der landarbeiders* (Nederlandse Christelijke Agrarische Bedrijfsbond NCAB z.p. 1964)
- Handelingen van het Genootschap van Nijverheid in de provincie Groningen*

- Handelingen van de Groninger Maatschappij van Landbouw en Nijverheid*
Handelingen van de Groninger Maatschappij van Landbouw
Handelingen Koninklijk Nederlands(ch) Landbouw-Comité
- Have, K. ten, en anderen, *Het schap de maat genomen. Evaluatie-onderzoek naar het functioneren van de produkt- en bedrijfschappen* (Vuga Den Haag 1995)
- Have, W. ten, *De Nederlandse Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Prometheus Amsterdam 1999)
- Heer, M. de, 'De onderhandelaar: Cees Knottnerus (1912-1991)', in: Hoppenbrouwers, P.C.M. (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1991) 107-117
- Heering, J.P., 'Het vrijzinnig-protestantisme op de drempel van een nieuwe tijd 1900-1925', in: Klein Wassink, B. en Th. M. van Leeuwen (red.), *Tussen geest en tijdgeest. Denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar* (De Ploeg Utrecht 1989) 57-160
- Heerma van Voss, L., 'Om waarheid en recht. Waarom waren de arbeidsvoorwaarden in het Zuiden van Nederland slechter dan in het Noorden?', in: Vries, B. de, en anderen (red.), *De kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1992) 333-362
- Heerma van Voss, L., 'De rode dreiging...en het verzuilde antwoord', in: Blom, J.C.H., en J. Talsma (red.), *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Spinhuis Amsterdam 2000) 115-132
- Heida, G., *De collectieve arbeidsovereenkomst in de landbouw* (Van Gorcum en Prakke z.p. 1964)
- Hertogh, M., 'Geene wet, maar de Heer!' *De confessionele ordening van het Nederlandse sociale zekerheidsstelsel* (Vuga Den Haag 1998)
- Heuvel, C. van den, 'De land- en tuinbouwcrisis en de regeeringsmaatregelen', in: A.R. *Staatkunde* nov./dec. 1932, 465
- Hilbrink, C., 'In het belang van het Nederlandse volk...' *Over de medewerking van de ambtelijke wereld aan de Duitse bezettingspolitiek 1940-1945* (SDU 's-Gravenhage 1995)
- Hilgenga, J., *40 Jaren Nederlandse Landarbeidersbond. Gedenkboek van de Nederlandse Bond van arbeiders in het landbouw-, tuinbouw- en zuivelbedrijf 1900-1940* (uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van het 40-jarig bestaan, z.p. 1940)
- Hilgenga, J., *De Nederlandse vakbeweging in de branding (mei 1940 - mei 1942)* (z.p. z.j.)
- Historia Agriculturae, VII (1963)* (Wolters Groningen 1963)
- Hollenberg, P., *Gerlacus van den Elsen, Ord. Praem., Emancipator van de*

- Noord-brabantse Boerenstand 1853-1925* (Zuid-Nederlandse Drukkerij N.V. 's-Hertogenbosch 1956)
- Hoogerwerf, A., *Christelijke denkers over politiek. Een oogst van 20 eeuwen* (Ten Have Baarn 1999)
- Hueting, E., F. de Jong Edz. en R. Neij, *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981* (Van Gennep Amsterdam 1983)
- 25 jaar landbouwhuishoudonderwijs 1913-1938* (Davo Deventer 1938)
- 25 jaar Landbouwschap* (Landbouwschap Den Haag 1980)
- Jaarverslag Groninger Christelijke Boeren- en Tuindersbond 1938*
- Jaarverslag Landbouw-Economisch Instituut 1941*
- Jaarverslagen Landbouwschap 1954-1960*
- Jaarverslagen Stichting voor de(n) Landbouw 1945-1954*
- Jansen, J.C.G.M. en W.J.M.J. Rutten, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw* (Eisma Leeuwarden en Mechelen 1992)
- Jaspers, J., 'De socialist Sicco Mansholt (geb. 1908)', in: Hoppenbrouwers, P.C.M. (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1991) 129-152
- Jitta, A.C.J., 'Prae-advies over eventueel te nemen beschermende maatregelen', in: *Prae-adviezen* (Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek Nijhoff 's-Gravenhage 1926) 37-111
- Jong Edz., F. de, *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen* (Arbeiderspers Amsterdam 1956)
- Jong, O.J. de, 'Kerkgeschiedenis', in: Formsma, W.J. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 531-552
- Jonge, A.A. de, *Crisis en critiek der democratie. Antidemocratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de twee wereldoorlogen* (Van Gorcum Assen 1968)
- Jonge, J.A. de, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Scheltema en Holkema Amsterdam 1968)
- Karel, E., 'De illusie van het maakbare platteland. Streekverbetering 1956-1970', in: Kooij, P. en anderen, *De actualiteit van de agrarische geschiedenis* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen en Wageningen 2000) 65-96
- 'De K.N.B.T.B. gedurende de bezetting (1940-1945)', in: *Verlag van de Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond over de jaren 1940-1950* (KNBTB Scheveningen z.j.) 32-68
- Keuning, H.J., 'De landbouw in de veenkoloniën', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia 1943) 362-384
- Keuning, H.J., 'Economische ontwikkelingen', in: Formsma, W.J. (red.),

- Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 479-506
- Klein, P.W., 'Depressie en beleid tijdens de jaren dertig. Kanttekeningen bij de ontwikkeling van de Nederlandse Volkshuishouding in de jaren dertig', in: Herwaarden, J. van (red.), *Lof der historie. Opstellen over geschiedenis en maatschappij* (Universitaire pers Rotterdam 1973) 287-335
- Klemann, H.A.M., *Tussen Reich en Empire. De economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Brittannië en België en de Nederlandse handelspolitiek 1929-1936* (Vrije Universiteit Amsterdam 1990)
- Klemann, H.A.M., 'De Nederlandse industrie 1938-1948', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 114 (1999) 4 506-552
- Kloek, J. en W. Mijnhardt, *1800 Blauwdrukken voor een samenleving* (SDU Uitgevers Den Haag 2001)
- Knegtmans, P.J., *Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1939)
- Kok, J., *Veenkoloniale Boerenbond. Gedenkboek 1903-1928* (Veenkoloniale Boerenbond Veendam 1928)
- Koole, R.A., 'Twee gezichten van de vrijheidsliefde. Progressieve en conservatieve liberalen in de eerste helft van de twintigste eeuw', in: Voerman, G. en anderen, *De vrijzinnig-democratische traditie. VDB tussen socialisme en liberalisme* (Wiardi Beckman Stichting Amsterdam 1991) 32-53
- Kooy, G.A., *Het echec van een 'volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945* (Van Gorcum en Prakke Assen 1964)
- Korsten, J., *Standhouden door veranderingen. De Limburgse Land- en Tuinbouwbond als behartiger van agrarische belangen 1896-1996* (Valkhof Pers Nijmegen 1996)
- Korteweg, S., 'De landbouwgebieden', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia 1943) 269-276
- Korteweg, S., 'De landbouw op den zandgrond', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia 1943) 339-361
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel 2* (Agon Amsterdam 1986)
- Krips-van der Laan, H.M.F., *Praktijk als antwoord: S.L. Louwes en het landbouwcrisisbeleid* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1985)
- Krips-van der Laan, H., *Woord en daad. De zoektocht van Derk Roelfs Mansholt naar een betere samenleving* (Van Gorcum Assen 1999)
- De Landbouw-Crisiswetgeving. Beknopt overzicht van de totstandkoming en werking van de Landbouw-Crisiswetgeving in Nederland vanaf 1929,*

- delen 1, 2 en 3* (Algemeene Landsdrukkerij 's-Gravenhage 1937 en 1938)
- Langeveld, H.J., 'Het NVV en de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, 1940-1950', in: *Excercises in ons verleden* (Van Gorcum Assen 1981) 168-187
- Langeveld, H.J., *Protestants en progressief. De Christelijk-Democratische Unie 1926-1946*, SDU 's-Gravenhage 1989
- Langeveld, H.J., 'Protestantsche Christenen van Nederland, vereenigt u - althans wat de sociale nooden betreft. Achtergronden, organisatie en resultaten van het Christelijk-Sociaal Congres van 1891', in: Schutte, G.J. (red.), *Een arbeider is zijn loon waardig. Honderd jaar na Rerum Novarum en Christelijk-Sociaal Congres 1891: de ontwikkeling van het christelijk-sociaal denken en handelen 1891-1914* (Meinema 's-Gravenhage 1991) 103-141.
- Langeveld, H., *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1869-1944. Deel een 1869-1933* (Balans Amsterdam 1998)
- Leemhuis, A.M.J., 'De christelijke voorman Chris van den Heuvel (1887-1959)', in: Hoppenbrouwers, P.C.M. (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1991) 57-76
- Loerakker, A.J., *Ontstaan en geschiedenis van de Nederlandse R.K. Landarbeidersbond Sint Deusdedit* (Ned. R.K. Landarbeidersbond z.p. z.j. [1946])
- Londense dagboeken van Jhr. ir. O.C.A. van Lidth de Jeude januari 1943-mei 1945. Band 2 Januari 1943-mei 1945.* Bewerkt door A.E. Kersten. (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis Den Haag 2001)
- Loon, P.J. van, *Honderd jaren Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant 1851-1951* (Alta Amsterdam 1951)
- Louwes, H.D., 'Het platteland en het boek', in: Elias, E. (red.), *Rondom het boek 1937* (Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels z.p. 1937) 75-83
- Louwes, H.D., 'Boerenstand en Democratie', in: *Op de bres!*, Eenheid door Democratie-serie, nr. 3, 1936 4-12
- Louwes, H.D., 'Om geheel het volk', in: *Op ten strijde!*, Eenheid door Democratie-serie nr. 5, 1937 19-34
- Louwes, H.D., 'De doeleinden van de Nederlandse landbouwpolitiek', in: *Landbouwkundig Tijdschrift* 63 (1951) 1 9-12
- Louwes, H.D., 'Het cultuurtechnische werk in zijn wisselwerking met mens, bedrijf en volk', in: *Tijdschrift der Nederlandse Heidemaatschappij*, 107 (1954) 170-176
- Maas, P.F. (red.), *Het kabinet-Drees-Van Schaik. Liberalisatie en sociale ordening. Band A. Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3* (Gerard Noodt Instituut Nijmegen 1991)
- Maliapaard, C.H.J., 'De Nederlandse landbouw', in: Kreukniet, P.B., *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen* (Het Spec-

- trum Utrecht en Antwerpen 1952) IX 1-IX 95
- Mansholt, S.L. en F. Visser, *De crisis* (Contact Amsterdam 1975)
- Marinus, B., 'Johan Huizinga. (1867-1946). Patrimonium man, eerste voorzitter van de eerste Nederlandse christelijke vakcentrale, burgemeester', in: *Voorlopers en dwarsliggers. Cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging, deel 2* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam en Christelijk Nationaal Vakverbond Utrecht 1998) 11-26
- Maris, A. en R. Rijnveld, *De landarbeiders in Nederland. Een beroepsgroep in beweging* (Landbouw-Economisch Instituut 's-Gravenhage 1958)
- Maris, A. en R. Rijnveld, *Landbouw en platteland in een stroomversnelling* (Bohn Haarlem 1963)
- Maris, A., C.D. Scheer en M.A.J. Visser (red.), *Het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden. Een economisch-sociografisch onderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen 1951)
- Maris, A. en G.J. Willering (red.), *De ontwikkeling van het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden in de periode van 1949 tot 1953* (Landbouw-Economisch Instituut 's-Gravenhage 1954)
- Medede(e)lingen Stichting voor de(n) Landbouw*
- Meeuwen, J. van, *Lijden aan eenheid. Katholieke arbeiders op zoek naar hun politiek recht (1897-1929)* (Verloren Hilversum 1998)
- Mellink, A.F., 'Een poging tot democratische coalitie-vorming: de Nederlandse kiesrechtbeweging als Volkspartij (1886-1891)', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 81 (1968), 174-195
- Mellink, A.F., 'Van liberalisme naar radicalisme 1848-1940', in: Formsma, W.J. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 457-478
- Merriënboer, J.C.F.J. van, 'Sicco Mansholt oogst lof', in: Maas, P.F. (red.), *Het kabinet-Drees-Van Schaik (1948-1951) Band A. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 3* (Gerard Noodt Instituut Nijmegen 1991) 698-823
- Minderhoud, G. 'De crisis in den Nederlandschen landbouw', *Prae-advies 1931*
- Minderhoud, G., 'Crisis en crisiswetgeving 1930-1940', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia) 498-522
- Minderhoud, G., *De Nederlandse landbouw* (Bohn Haarlem 1952²)
- Minderhoud, G., *Landbouw-coöperatie in Nederland* (Wolters Groningen en Djakarta 1957 derde druk)
- Mönnich, C.W., 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis, kerk en samenleving', in: *Domela Nieuwenhuis en de Arbeidersgeschiedenis* (Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging december 1988) 16-26
- Moore, B., *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolgving van de joden in Nederland* (Bakker Amsterdam 1990)

- Multatuli en Groningen. Zijn lezingen in Stad en Lande en zijn invloed op maatschappijhervormers met ongepubliceerde documenten* (Universiteitsbibliotheek Groningen en Veenkoloniaal Museum 1987)
- Niemeijer, J.A., *Boerenbont. Vijftig jaren Groninger CBTB* (Dijkhuizen en Van Zanten Groningen z.j.)
- Nieuwenhuize, J. en A. Voortman, 'Negentig jaren sociaal-democratische landbouwpolitiek (1894-1984)', in: *Spil 1984*, nrs. 33-36, p. 37-58
- Nieuwenhuyzen, P.M. van, 'De econoom: Jan Horring (1907-1972)', in: Hoppenbrouwers, P.C.M. (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1991) 97-105
- Oud, P.J., *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland, delen 1 tot en met 6*, (Van Gorcum en Prakke Assen 1968²)
- Oud, P.J. en J. Bosmans, *Staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Van Gorcum Assen en Maastricht 1990)
- Paping, R.F.J., *Voor een handvol stuivers. Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei 1770-1860* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1995)
- Peet, J.M., L.J. Altena en C.H. Wiedijk (red.), *Honderd jaar sociaal. Teksten uit honderd jaar sociale beweging en sociaal denken in Nederland* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1998)
- Piers, D.A., *Wisselend getij. Geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité over de periode negentienhonderd vierendertig tot en met negentienhonderd negenenvijftig* (Koninklijk Nederlands Landbouw-Comité 's-Gravenhage 1959)
- Poel, J.M.G. van der, *Heren en boeren. Een studie over de Commissiën van Landbouw (1805-1851)* (Veenman Wageningen 1949)
- Poel, J.M.G. van der, 'De landbouw na 1800', in: Formsma, W.J. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land* (Wolters-Noordhoff en Bouma Groningen 1981) 507-530
- Poel, J.M.G. van der, 'De landbouw in de Bataafse tijd: illusie en werkelijkheid', in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek* (Nijhoff 's-Gravenhage 35 (1972) 65-80
- Poel, J.M.G. van der, *Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland* (Vereniging voor Landbouwgeschiedenis Wageningen 1983)
- Poelstra, J., *Luiden van een andere beweging. Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920* (Spinhuis Amsterdam 1996)
- Posthuma, F.E., *Een agrarisch front als landbouworganisatie* (Nenasu Leiden 1940)
- Priester, P.R., *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910* (Landbouwuniversiteit Wageningen 1991)
- Priester P., *Geschiedenis van de Zeeuwse landbouw circa 1600-1910* (HES Uitgevers en Landbouwuniversiteit Wageningen, Stichting Historisch

- Onderzoek Zeeland Middelburg 1998)
- Priester, P.R., 'Boeren met machines. Paarden en trekkers', in: Schot, J.W. en anderen, *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw III Landbouw Voeding* (Walburg Pers Zutphen 2000) 73-81
- Provinciaal Groninger Rederijkers Verbond 1867-1967* (z.p. z.j.)
- De Rederijkerskamer 'Tollens' Hoogezand-Sappemeer 1853-1953* (z.p. z.j.)
- Redevoeringen H.D. Louwes 1930-1941* (Hoitsema Groningen 1947)
- Rip, W., *Landbouw en publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie* (Veenman Wageningen 1952)
- Roessingh, H.K. en A.H.G. Schaars, *De Gelderse landbouw beschreven omstreeks 1825. Een heruitgave van het landbouwkundig deel van de statistieke beschrijving van Gelderland (1826)* (Vereniging voor Landbouwgeschiedenis Wageningen 1996)
- Roessingh, H.K. en A.H.G. Schaars, 'De statistieke beschrijving van Gelderland in historisch perspectief', in: idem, *De Gelderse landbouw beschreven omstreeks 1825. Een heruitgave van het landbouwkundig deel van de statistieke beschrijving van Gelderland (1826)* (Vereniging voor Landbouwgeschiedenis Wageningen 1996) 7-87
- Rogier, L.J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Pax 's-Gravenhage 1953)
- Romein, J., *Op het breukvlak van twee eeuwen. De Westerse wereld rond 1900* Querido Amsterdam 1976²)
- Romein, Jan en Annie, *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (Querido Amsterdam 1976 (elfde druk))
- Rooy, P. de, 'Een zoekende tijd. De ongemakkelijke democratie, 1913-1949', in: Aerts, R. en anderen, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (SUN Nijmegen 1999) 177-262
- Rooy, P. de, 'Voorbij de verzuiling?', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 116 (2001) 45-57
- Ru, J.H. de, *Landbouw en Maatschappij. Analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren* (Landbouwhogeschool Wageningen 1980)
- Ruppert, C., 'Het landbouwschap als publiekrechtelijk orgaan. Resteert er na de boeiende film méér dan een laatste groepsfoto?' in: *Spil*, 1994, nrs. 2 en 3, p. 5-15
- Rutten, W.J.M.J., 'Een van de tweehonderd C.G.A. Mertens (geb. 1918)', in: Hoppenbrouwers, P.C.M. (red.), *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1991) 157-167
- Saal, C.D., *Het boerengezin in Nederland. Sociologische grondslagen gezin en bedrijf* (Van Gorcum Assen 1958)
- Sas, N. van, 'Nederland: een historisch fenomeen', in: Fokkema, D. en F. Grijzenhout, *Rekenschap 1650-2000* (SDU Uitgevers Den Haag 2001) 45-70
- Schaik, T.H.M. van, *Aartsbisschop in oorlogstijd. Een portret van kardinaal*

- De Jong 1885-1955* (Gooi en Sticht Baarn 1996)
- Schendelen, M.P.C.M. van, *De markt van politiek en bedrijfsleven. Den Haag verklaard voor ondernemers* (Kluwer Bedrijfswetenschappen Deventer 1988)
- Schermerhorn, W., *De boeren in onze volksgemeenschap* (Van Loghum Slaterus Arnhem 1934)
- Schijve, A., 'De Kamer', in: J. Haan (red.), *Alzoo Rederijkers! 125 Jaar Koninklijk Provinciaal Rederijkers Verbond* (Meinders Groningen 1992) 172-196
- Schroor, M., 'De wortels van het liberalisme in de provincie Groningen', in: Voerman, G. (red.), *Het liberalisme in Groningen* (Stichting Liberaal Archief Groningen 1995) 5-26
- Schutte, G.J., 'Arbeid die geen brood heeft; en de ziel verstikt in smook. Achtergronden en voorgeschiedenis van 1891', in: idem (red.), *Een arbeider is zijn loon waardig. Honderd jaar na Rerum Novarum en Christelijk-Sociaal Congres: de ontwikkeling van het christelijk-sociaal denken en handelen in Nederland 1891-1914* (Meinema 's-Gravenhage 1991) 10-32
- Schuursma, R., *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930* (Balans Amsterdam 2000)
- Schuyt, K., 'Tolerantie en democratie', in: Fokkema, D. en F. Grijzenhout, *Rekenschap 1650-2000* (SDU Uitgevers Den Haag 2001) 115-143
- Schuyt, K. en E. Taverne, *1950 Welvaart in zwart-wit* (SDU Uitgevers Den Haag 2000)
- Sijes, B.A., *De arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945* (SDU 's-Gravenhage 1990)
- Slager, K., *Landarbeiders. Verhalen om te onthouden* (Link Nijmegen 1981)
- Sleebe, V.C., *In termen van fatsoen. Sociale controle in het Groningse kleigebied 1770-1914* (Stichting Groningse Historische Publikaties 1994)
- Sluyterman, K., en anderen, *Het coöperatieve alternatief. Honderd jaar Rabobank 1898-1998* (SDU uitgevers Den Haag 1998)
- Smid, J., *De landbouwcrisis, onze sociale politiek en het vrijhandelsbeginsel* (Van Stockum Den Haag 1931)
- Smit, G.G., *Het landbouwhuishoudonderwijs in Nederland. Ontstaan, ontwikkeling en betekenis 1908-1965* (Staatsuitgeverij 's-Gravenhage 1966)
- Smits, M., *Boeren met beleid. Honderd jaar Katholieke Nederlandse Boeren- en Tuindersbond 1896-1996* (Valkhof Pers Nijmegen 1996)
- Sneller, Z.W., 'Anderhalve eeuw in vogelvlucht 1880-1940', in: idem (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia 1943) 83-124
- Snethlage, J.E. Fuhri-, *Het leesgezelschap van Leens. Een kleinschalig onderzoek naar een wijdverbreid verschijnsel* (doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Groningen 1988)
- Stapelkamp, A. en J. Schipper, *De banier opnieuw geheven. Geschiedenis*

- van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland in de jaren van de tweede wereldoorlog (CNV in Nederland 1956)
- Stokkers, A., 'Convent en NCBTB', in: Pauw, B.J.M., "*Ethiek en Belang*". *50 jaar Convent van Christelijk-Sociale Organisaties* (Boekencentrum 's-Gravenhage 1987) 139-142
- Stokman, S., O.F.M., *De katholieke arbeidersbeweging in oorlogstijd* (Spectrum Utrecht en Brussel 1946)
- Strijker, D., 'De relatie met het buitenland in handel en beleid', in: Bauwens, A.L.G.M., M.N. de Groot en K.J. Poppe (red.), *Agrarisch bestaan. Beschouwingen bij vijftig jaar Landbouw-Economisch Instituut* (Van Gorcum Assen en Maastricht 1990) 97-109
- Stuiveling, G., *Multatuli Volledige werken, deel 16* (Van Oorschot Amsterdam 1984)
- Stuijvenberg, J.H. van, *Het Centraal Bureau. Een coöperatief krachtveld in de Nederlandse landbouw 1899-1949* (Nederlands Economisch Instituut Rotterdam 1949)
- Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (SUN Nijmegen 1984)
- Taal, G., *Liberalen en Radicalen in Nederland 1872-1901* (Nijhoff Den Haag 1980)
- Tijn, Th. van, 'Het sociale leven in Nederland 1844-1875', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Nederland en België 1840-1914, eerste helft deel 12 Nieuwste tijd* (Fibula-Van Dishoeck Haarlem 1977) 131-166
- De toekomstige Nederlandse landbouwpolitiek. Rapport van een studiec ommissie, ingesteld door de Stichting voor de Landbouw* (Stichting voor de Landbouw Den Haag 1950)
- Tonkes, J., *Het nageslacht van Tonko Ayolts en Eetje Eenjes* (Haren 1937)
- Trienekens, G.M.T., *Tussen ons volk en de honger. De voedselvoorziening 1940-1945* (Matrijs Utrecht 1985)
- Trienekens, G., *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945. Misleiding, mythe en werkelijkheid* (Kosmos Utrecht en Antwerpen 1995)
- Vaandrager, A.B., *Overheid en sociale zekerheid voor boeren en tuinders. Verkenningen rondom de integratie van de zelfstandige agrarische beroepsbevolking in het kader van het sociale zekerheidsbeleid in Nederland* (Kluwer Deventer 1968)
- Velde, H. te, 'Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: Aerts, R. en anderen, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (SUN Nijmegen 1999) 97-175
- Velden, H. van, 'Het weidebedrijf', in: Sneller, Z.W. (red.), *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Wolters Groningen en Batavia 1943) 319-338
- Ven, G.P. van de (red.), *Leefbaar laagland. Geschiedenis van de waterbeheersing en landaanwinning in Nederland* (Stichting Matrijs z.p. 1993²)

- Verbeek, H., *Cees Schelling van de Voedingsbond* (Xeno Groningen 1984)
- Vermaat, J.A., *Grote en kleine euvelen. Tien jaar uit de agrarische politiek, gezien vanuit het standpunt van de Christelijke Boeren- en Tuindersbond, met name door de bril van de toenmalige voorzitter, Chris van den Heuvel* (VU Uitgeverij Amsterdam 1994)
- Vermeulen, H., *De Maasbode: de bewogen geschiedenis van 'De beste courant van Nederland'* (Waanders Zwolle 1994)
- Vermeulen, W.H., *Europees landbouwbeleid in de maak. Mansholts eerste plannen, 1945-1953* (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut Groningen 1989)
- Verslagen en Mededeelingen van de Landbouw 1905 tot 1960*
- Voerman, G., 'De vrijzinnige partijen tijdens het interbellum', in: idem (red.), *Het liberalisme in Groningen* (Stichting Liberaal Archief Groningen 1995) 27-50
- Voortman, A.J., *Strijd en overleg. Arbeidsverhoudingen en sociaal beleid in de agrarische sectoren 1945-1995* (Klanderman Ruurlo 1996)
- Vries, B.M.A. de, en J. Th. Lindblad, 'De economische ontwikkeling van West-Europa van 1750 tot heden', in: Diederiks, H.A., en anderen, *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Nijhoff Groningen 1994) 211-300
- Vries, J. de, en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Balans Amsterdam 1995)
- Weerden, J.S. van, *De Westpolder. De geschiedenis van een waddenspolder en zijn ingelanden* (Waterschap "De Westpolder" Groningen 1960) Met aanvulling *De Westpolder 1960-1976*, z.j.
- Werkman, P.E., "'Eisch van Christelijke beginsel?" Het CNV en de eerste wet op de ondernemingsraden (1950)', in: Schutte, G. (red.), *Een eeuw medezeggenschap. Cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging, deel 1* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam en Christelijk Nationaal Vakverbond Utrecht 1998) 39-55
- Wiersma, J.P., *Herman Derk Louwes, een voorman van de Nederlandse landbouw* (Noord-Nederlandse Drukkerij Meppel 1969)
- Wijne, J.S., *Tussen dogma en werkelijkheid. De ideologische gijzeling van de sociaal-democratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het Interbellum* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam 1992)
- Wintle, M., 'Natievorming, onderwijs en godsdienst in Nederland 1850-1900', in: Velde, H. te, en H. Verhage (red.), *De eenheid en de delen. Zuilvorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900* (Spinhuis Amsterdam 1996) 13-28.
- Wolf, M., *Vrijheid onder druk. Een beeld van de persvrijheid in Nederland* (Nederlands Perscentrum en Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam z.j.)
- Woude, A. van der, *Leven met geschiedenis. Theorie, praktijk en toepassing*

- van historische kennis* (Balans Amsterdam 2000)
- Woude, R.E. van der, 'Voor "de rechtmatige vrijheid van het bedrijfsleven." De protestants-christelijke land- en tuinbouworganisatie als onderdeel van de christelijk-sociale beweging tot 1940', in: *Voorlopers en dwarsliggers. Cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging, deel 2* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam en Christelijk Nationaal Vakverbond Utrecht 1998) 140-154
- Woude, R.E. van der, *Op goede gronden. Geschiedenis van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond 1918-1995* (Verloren Hilversum 2001)
- Zaagman, M., 'Het Groninger platteland van 1800 tot 1900', in: J. Haan, *Al-zoo Rederijkers! 125 Jaar Koninklijk Provinciaal Groninger Rederijkers Verbond* (Meinders Groningen 1992) 21-37
- Zahn, E., *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders* (Contact Amsterdam 1991)
- Zanden, J.L. van, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw 1800-1914* (Landbouwhogeschool Wageningen 1985)
- Zanden, J.L. van, 'Modernisering en de toenemende betekenis van de overheid: 1800-1950', in: Noordegraaf L., *Agrarische geschiedenis van Nederland. Van prae-historie tot heden* (Staatsuitgeverij 's-Gravenhage 1986) 85-140
- Zanden, J.L. van, 'Nederland in het interbellum', in: *Economisch-Sociale Berichten*, 17 februari 1988, 172-186
- Zanden, J.L. van, 'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande.' *Een reeks rapporten uit 1851* (Vereniging voor landbouwgeschiedenis Wageningen 1991)
- Zanden, J.L. van, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995* (Het Spectrum Utrecht 1997)
- Zanden, J.L. van, en A. van Riel, *Nederland 1780-1914 Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Balans Amsterdam 2000)
- Zijlstra, J., *Per slot van rekening. Memoires* (Contact Amsterdam en Antwerpen 1992)
- Zuthem, J. van, 'Heelen en halven'. *Orthodox-protestantse voormannen en het 'politiek' antipapisme in de periode 1872-1925* (Verloren Hilversum 2001)
- Zuurbier, P.J.P., *De besturing en organisatie van de landbouwvoorlichtingsdienst* (Landbouwhogeschool Wageningen 1984)
- Zwemer, J., "'Mijn bedoeling is niet u op te hitsen, o neen..." De lange worteling van de Nederlandse Christelijke Landarbeidersbond in het vooroorlogse Zeeland' in: *Voorlopers en dwarsliggers. Cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging, deel 2* (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis Amsterdam en Christelijk Nationaal Vakverbond Utrecht 1998) 82-98

REGISTER PERSONEN

A

Alingh Winsingh, G., 295
Ament, J.J.C., 63
Andreae, W., 296
Aussems, A.W., 200

B

Bachg, F.J.H., 177
Bal, E.P., 338
Barth, K., 134
Beets, N., 11
Bella, S. de la, 183
Beukema, H., 295, 296
Bierema, S.E.B., 116, 120, 144,
145
Biesheuvel, B.W., 86, 234, 235,
236, 277, 313, 320, 339, 348
Biesheuvel, J.S., 238
Biewenga, A.W., 233, 239, 258,
259, 276, 342
Blink, N.H., 161, 202
Boer, IJ. de, 313, 348, 350
Bos, D., 17
Broeders, W.M., 235, 338, 339,
348
Brouwer, T., 222, 264
Bruijn, A.C. de, 92, 177, 343
Bruins, J., 319, 321, 348
Buurma, J.A. XX

C

Cerutti, F.F.X., 234, 268, 346
Clevering, H.O., 180
Cnossen, W.P., 258, 342
Cock, H. de, 12
Colijn, H., 84, 85, 86, 350, 357
Cort van der Linden, R.W.A., 17

D

Damave, O.F.J., 199, 200, 204
Deckers, L.N., 152
Dewez, W.J., 224, 263, 265
Dieleman, P., 130, 202
Diepenhorst, P.A., 85, 86, 114,
129, 130, 131, 152, 190, 192,
201, 204, 205, 206, 207, 215,
221, 335, 352
Diephuis, ds., 42
Dijkhuis, A., 22, 26, 29, 30, 35,
295, 296
Dijkhuis, P.B., 180
Dijkhuis, W.L., 11, 19, 20, 21,
295, 296
Dijksterhuis, F.H., 131, 132, 133,
134, 136
Domela Nieuwenhuis, Ferdinand,
16, 24, 27, 28, 65, 311, 312,
346, 358
Donker Curtius, D., 14
Douwes Dekker, E., 11, 24
Drees, W., 257, 259, 350, 352,
353, 357, 358
Droesen, W.J., 230, 253

E

Ebels, E.H., 101, 111, 112, 122,
144, 176, 208, 319, 321, 335
Ebels, F.E.H., 111
Egas, C., 313, 348
Elsen, G. van den, 69, 76, 354

F

Fischböck, H., 173, 174
Fleskens, A.N., 114, 184, 190,
222, 227, 230, 231

Franssens, D.H., 338, 348

G

Geer, D.J. de, 116, 117
Génestet, P.A. de, 11, 29, 353
Geuze, M.A., 249, 309, 313, 340,
348
Goeij, A.J. de, 256, 260
Goeman Borgesius, H., 15
Grevers, H.Th.M., 235, 279, 320,
338, 339, 344, 348
Groen van Prinsterer, G., 204
Groen, J., 251
Grote, F.F., 174, 182, 190, 193,
196, 331

H

Haar, B. ter, 11
Haar, J. ter, 327, 331
Haastert, H. van, 161
Hamming, M., 314, 348
Hartog, F. den, 230
Haverkamp, J., 230, 264
Heida, G., 234, 339, 348, 354
Hellwig, W., 174, 183
Helwerda, G., 43
Heutz, 237
Heuvel, C. van den, 86, 87, 116,
119, 130, 131, 134, 158, 161,
185, 188, 190, 207, 221, 227,
230, 237, 240, 246, 258, 259,
269, 352, 354, 357, 363
Heymeyer, G.J., 158, 176, 179,
180, 187, 188, 200, 210, 211,
222, 225, 227, 238, 332, 336
Hiemstra, P., 117, 183
Hildebrand, 11
Hilgenga, J., 154, 158, 183, 189,
194, 222
Hirschfeld, H.M., 196, 197, 208
Hitler, A., 149
Hoekema, A., 177
Hoetink, E.W., 211

Hofstede de Groot, P., 9, 12
Hofstra, H.J., 274, 343
Hoogh, J. de, 234, 236, 244, 313,
339, 340, 348
Hopma, H., 295
Horring, J., 165, 359
Hospers, H., 212, 213, 313, 319,
337, 342, 348
Hospers, J., 319, 348
Houten, S. van, 15
Huisman, T.P., 161
Huizinga, J., 72, 358

I

Iemhoff, G.J., 279, 344, 348
Ijsselsteijn, H.A., 115

J

Jas, W., 313, 348
Jong, J. de, 199

K

Kampschöer, G.W., 248, 260
Kaute, A., 183
Keijnes [Keynes], J.M., 103
Knottnerus, C.S., 238, 244, 263
Kol, H.H. van, 17
Koning Willem I, 54
Koning Willem III, 56
Koningin (Wilhelmina), 122-123
Kops, J., 53, 54
Kortenhorst, L.G., 116, 177
Kramer-Hamming, D., 314, 348
Kriellaars, F.W.J., 219, 234, 253,
337, 339, 348
Kuiper, P.C., 320
Kupers, E., 183
Kuyper, A., 12, 13, 65, 66, 72,
134, 204
Kuyper, R., 35

L

Laan, K. ter, 17
Lageveen, J., 211, 222, 230, 232
Lardinois, P.J., 277
Leignes Bakhoven, H.G.A., 196
Loerakker, A.J., 73, 158, 189, 222, 357
Louwes, A.J., 101, 213, 312, 319, 321, 337, 344, 346, 348
Louwes, A.J.-Bruder, R.M., 344
Louwes, Hendrik Jan, vader van
H.D. Louwes, 25, 26, 27, 28, 29, 296, 312
Louwes, Hendrik Jan, zoon van
H.D. Louwes, 36, 101, 280, 295, 312, 319, 348
Louwes, Herman Derk, passim
Louwes, L., 295
Louwes, Stephanus, 295
Louwes, Stephan Louwe, broer
van H.D. Louwes, 23, 24, 26, 28, 29, 32, 33, 36, 111, 113, 119, 120, 121, 161, 166, 168, 172, 173, 174, 177, 182, 187, 193, 196, 208, 209, 211, 276, 279, 290, 294, 295, 296, 330, 331, 332, 356
Louwes, Stephanus Louwe, zoon
van H.D. Louwes, 3, 101, 309, 312, 313, 319, 320, 321, 337, 348
Louwes, Stephanus, grootvader
van H.D. Louwes, 29
Lovink, H.J., 116, 117, 121
Lynden van Sandenburg, C.Th.E.
Graaf van, 202, 232, 243, 268

M

Mackay, Æ., 16
Mansholt, D.R., 7, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 57, 60, 61, 81, 95, 102, 103, 106, 296, 311, 356

Mansholt, L.H., 106, 296
Mansholt, S.L., 23, 31, 106, 225, 226, 227, 247, 250, 252, 253, 254, 265, 266, 274, 276, 290, 295, 296, 342, 343, 355, 357, 358, 363
Mansholt, Th.W.S., 23, 25, 296, 311
Marijnen, V.A.M., 234, 275, 277, 344
Mastricht, C.J. van, 222
Meijer, G.R., 312
Mennes, R., 99, 319, 348
Mertens, C.G.A., 235, 248, 256, 259, 260, 272, 276, 277, 284, 313, 320, 339, 344, 348, 360
Meulen, J.B. van der, 249
Minderhoud, A.P., 176, 208
Minderhoud, G., 118, 123, 166, 255, 256
Molhuysen, H., 245, 320, 330
Müller Lehning, H.W., 205, 335
Multatuli, 11, 15, 24, 25, 35, 41
Mussert, A., 105, 148, 149, 176

N

Noordhoff, F.S., 177
Nysingh, J.L., 113, 122

O

Oldenbanning, E.Z., 331
Oortwijn Botjes, J., 111, 120, 162, 163
Oudekerk, H., 211

P

Panhuys, Jhr. J.Æ.A. van, 62
Pauwen, J.L., 66, 67
Pekelharing, B.H., 16
Ploeg, C.J. van der, 198, 210, 211, 222, 230, 232, 264, 269, 336
Ploeg, S. van der, 227, 269

Poels, H., 71
Postel, H.J., 296
Posthuma, F.E., 83, 186, 190, 191,
192, 193, 194, 196, 197, 333

R

Raiffeisen, F.W., 64
Reinders, G. jr., 14, 15, 19, 55
Reinders, G. sr., 10, 14, 18, 53, 55
Rhijn, A.A. van, 161, 163, 164
Ridder de van der Schueren,
L.F.C.H.M., 67, 68
Rip, W., 161, 179, 205, 206, 207,
210, 211, 212, 221, 225, 238,
245, 260, 334, 335, 336, 342,
360
Roborgh, R.H.J., 222, 248
Roebroek, A.L.H., 174, 187, 190,
256, 332
Romme, C.P.M., 194
Roskam, E.J., 182, 186, 190, 191,
193, 196, 197, 201, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208, 331,
334, 335
Ruiter, G.J., 174, 175, 182, 185,
186, 187, 202, 204, 332
Ruppert, M., 33, 187, 189, 190,
194, 198, 207, 209, 210, 211,
212, 215, 222, 226, 230, 231,
232, 238, 332, 336, 346, 351
Ruyter, H., 161

S

Salman, J., 211
Schaepman, H., 65
Schaper, J.H.A., 35
Schelling, Cees, 75, 317, 362
Schermerhorn, W., 145, 152, 352,
361
Schleinitz, O., 183, 197
Schmidt, 334
Scholte, H., 32
Schouten, J.J., 277, 344

Seyss-Inquart, A., 173, 183, 190,
197, 199, 331
Siemons, R., 158, 222
Sierts, W., 295
Slager, K., 77, 361
Slotemaker de Bruïne, J.R., 155
Slotemaker, B.C., 177
Smid, J., 21, 36, 110, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 145, 148,
153, 325, 326, 327, 361
Smit, H., 158, 245
Smits van Oijen, F.J.M., 222, 231,
248
Spiets, A., 43
Spiets, G., 40, 43, 45
Spiets, K.S., 3, 23, 32, 33, 40, 43,
45, 296, 337
Staf, C., 196, 197, 275
Stapelkamp, A., 177, 361
Starke, H.R., 335
Steenberghe, M.P.L., 152, 161
Stikker, D.U., 212
Stokkers, A., 233, 339, 345, 348,
362
Stroink, G.W., 122
Suurhoff, J.G., 274, 343

T

Takens, B.M., 180, 181
Thorbecke, J.R., 15
Tollens, H., 11, 41
Tonkes, H., 295
Tonkes, H. (Hendrika Tonkes).,
22
Tonkes, H.F., 22, 26, 29, 295, 296
Tonkes, W., 22, 26, 29, 295, 296
Troelstra, P.J., 17, 65, 85

U

Ubbens, D., 131, 132, 133, 134,
135, 136
Uilkens, J.A., 8, 9, 10

V

Verkuyl, J., 206, 335
Verschuur, T.J., 154
Vet, J., 211, 225, 226, 227, 237,
238
Visser, A.W., 211
Vliegen, W.H., 35
Vondeling, A., 274, 275

W

Weitkamp, J., 116, 145
Welderen Rengers, Th. van, 111
Wense, J. von der, 174, 193, 195,
196, 197
Westerdijk, J.B., 81, 87, 88, 103
Westerhoff, R., 19, 55
Westerhuis, Z.A., 296
Wichers, E., 19, 55

Wielen, H. van der, 211
Wielen, H.G.W. van der, 147
Wiljes, De, 334
Winkelman, H.G., 177
Winter, 32
Wouda, K.P., 314, 348
Woude, R. van der, 86, 318
Woudenberg, H.J., 183, 198

Z

Zegers, J., 260
Zijlker, J.F., 14, 15, 25
Zijlma, G., 17
Zijlma, H. J., 295
Zijlma, Henriëtte, 295
Zijlma, J.H., 208
Zijlstra, J., 86, 274, 343, 364
Zuideveld, K.A., 317, 348

OVER DE AUTEUR

Riek Geurts (1929) was, nadat zij in 1960 afstudeerde aan de Katholieke Sociale Academie te Sittard, tot 1989 werkzaam bij het Algemeen Maatschappelijk Werk in Midden-Limburg, aanvankelijk te Nederweert en vanaf 1968 in de regio Weert. Na het bereiken van de VUT-gerechtigde leeftijd studeerde zij van 1989 tot 1994 Nieuwste Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Deze studie activeerde haar van huis uit bestaande belangstelling voor de agrarische sector en was de aanleiding voor deze dissertatie, gericht op het ontstaan van een uitzonderlijk samenwerkingsverband tussen boeren- en landarbeidersorganisaties in de Stichting voor de Landbouw die in 1945, vlak na de Tweede Wereldoorlog, tot stand kwam. Haar speciale aandacht ging uit naar de rol die haar eerste voorzitter, de herenboer uit Noord-West-Groningen H.D. Louwes, hierin speelde.

HISTORIA AGRICULTURAE

- 1 *De landbouw-enquête van 1800*. Deel I: Noord- en Zuid-Holland. Vragenlijst als bijlage. 1953.
- 2 *De landbouw-enquête van 1800*. Deel II: Zeeland, Noord-Brabant, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Internationale landbouwhistorische bibliografie over 1951. 1954.
- 3 *De landbouw-enquête van 1800*. Deel III: Drenthe, Friesland en Groningen. 1956.
- 4 *Beschrijving der boerderijen op de kleilanden in Friesland door D. Fontein te Salvert, 1779-1835*. 1957.
- 5 *De landbouwkundige gegevens uit het Journaal der reize van den Agent van Nationale Economie der Bataafsche Republiek, J. Goldberg*. 1959.
- 6 *Bouwstoffen bibliografie Nederlandse landarbeider in de 19e eeuw*. I. 1962.
- 7 *Bouwstoffen bibliografie van de Nederlandse landarbeider in de 19e eeuw*. II. 1963.
- 8 *Beschreeve Staat van de Meijerije (1794)* door Mr. C. van Breugel. 1965.
- 9 *Beschrijvende lijst van landbouwhistorisch belangrijke kaarten uit het archief der Genie in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage* door T.W. Bieze. 1968.
- 10 *Een landbouwwerktuigkunde-dictaat van de Landhuishoudkundige School te Groningen*. 1976.
- 11 W. Tijms, *Prijzen van granen en peulvruchten te Arnhem, Breda, Deventer, 's-Hertogensbosch en Kampen*. 1977.
- 12 H. van Zon, *Bibliografie van op Nederland betrekking hebbende landbouw-historische literatuur verschenen in de jaren 1975 tot en met 1977*. 1978.
- 13 W.J. Formsma, *Beklemrecht en landbouw*. H. van Zon, *Bibliografie over beklemrecht*. 1981.
- 14 J. de Bruijn. *Plakkaten van Stad en Lande... 1594-1795*. 1983.
- 15 H. van Zon, *Bibliografie van literatuur over Nederlandse agrarische geschiedenis, verschenen in de jaren 1978 tot en met 1980, met aanvulling uit voorgaande jaren*. 1983.
- 16 H.M.F. Krips-van der Laan, *Praktijk als antwoord. S.L. Louwes en het landbouwcrisisbeleid*. 1985.
- 17 IJ. Botke, *Het 'Schrijf-boek' van Marten Aedsges (1742-1806)*. 1988.
- 18 *Noorderlicht*, Berichten uit het verleden van Noord-Nederland. 1988.
- 19 D. Pilat, *Dutch agricultural export performance (1846-1926)*. 1989.
- 20 W.H. Vermeulen, *Europees landbouwbeleid in de maak. Mansholts*

- eerste plannen, 1945-1953.* 1989.
- 21 J.L. Van Zanden, *'Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platten lande'*. 1991.
 - 22 *Het Oldambt deel II. Nieuwe visies op geschiedenis en actuele problemen.* Onder redactie van J.N.H. Elerie en P.C.M. Hoppenbrouwers. 1991.
 - 23 *Een loopbaan in de landbouw. Twaalf portretten van markante figuren in agrarisch Nederland.* Onder redactie van P.C.M. Hoppenbrouwers. 1991.
 - 24 Peter R. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen, 1800-1910. Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse.* 1991.
 - 25 P.C.M. Hoppenbrouwers, *Een middeleeuwse samenleving. Het Land van Heusden, 1360 - 1515.* 1992.
 - 26 H.M.C. Gooren en L.J.B. Heger, *Per mud of bij de week gewonnen. De ontwikkeling van beloningssystemen in de Groningse landbouw, 1800-1914.* 1993.
 - 27 R.F.J. Paping, *"Voor een handvol stuivers": Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860.* 1995.
 - 28 P. Kooij e.a., *Where the twain meet, Dutch and Russian regional development in a comparative perspective 1800-1917.* 1998.
 - 29 J. Kok e.a., *Levensloop en levenslot, Arbeidsstrategieën van gezinnen in de 19de en 20e eeuw.* 1999.
 - 30 P. Kooij e.a., *De actualiteit van de agrarische geschiedenis.* 2000.
 - 31 W. Tijms, *Groninger graanprijzen. De prijzen van agrarische producten tussen 1546 en 1990.* 2000.
 - 32 H.M.L. Geurts, *Herman Derk Louwes (1893-1960) Burgemeester van de Nederlandse landbouw.* 2002.